

University of Tabriz

Contemporary Comparative Legal Studies

Online ISSN: 2821-0514

Volume: 14 Issue: 33

Winter 2024

Article Type: Research Article

Pages: 97-132

A Comparative Study of Formal Measures to Protect Witnesses Against Threats (Article 214 of the Criminal Procedure Law and its Executive Regulations)

Peyman Dolatkhah Pashaki^{1✉} | Razia Yusufzadeh² | Mohammad Reza Rahparpour³

1. Ph.D. Candidate in Criminal Law and Criminology, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran
peyman.d77@gmail.com
2. Master of Criminal Law and Criminology, University of Qom, Iran
ysfzade.88@gmail.com
3. Assistant Professor, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran
rahbarpour@atu.ac.ir

Abstract

Protecting witnesses against threats is a manifestation of adherence to the principles of fair proceedings and guaranteeing the rights of both parties in a criminal case, however, the practice of different countries in this field is different, the law of criminal procedure while developing several legal articles and also establishing executive regulations for the article 214 C.P.A. has taken a big step towards the implementation of this task. Although the protection of all kinds of life, material and dignified values of witnesses in Iranian law is considered a positive point, but the challenges and basic questions regarding the quality of protection of witnesses of special security crimes and economic corruptions, vulnerable and intimidated witnesses, the need to pay full attention to The financial dimensions and the allocation of legal and psychological assistance and the use of the capacities of restorative justice and civil society as well as the quality of the conflict of these protective measures with the rights of the accused can still be proposed and need to be answered. From the library sources, in the process of comparative study and presenting numerous comparative examples, an attempt has been made to answer and present suitable examples to the Iranian legislator. Considering the numerous suggestions of the article, it is evident that, along with the necessity of practical application of legal regulations and executive regulations, the Iranian legislator should take serious and firm steps in order to adopt special protective measures for vulnerable witnesses, provide wider financial support to witnesses and provide legal assistance and take psychological counseling.

Keywords: Witnesses, threats, witness protection, testimony, witness protection, criminal procedure law, English law.

Received: 2022/11/03 Received in revised form: 2023/02/19 Accepted: 2023/03/19 Published: 2023/12/25

DOI: 10.22034/LAW.2023.54002.3197

Publisher: University of Tabriz

Tabrizulaw@gmail.com

مطالعه تطبیقی تدابیر شکلی حمایت از شهود در برابر تهدید (ماده ۲۱۴

قانون آیین دادرسی کیفری و آیین نامه اجرایی آن)

پیمان دولتخواه پاشاکی^۱ | رضیه یوسف زاده^۲ | محمدرضا رهبرپور^۳

peyman.d77@gmail.com

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه علامه طباطبایی تهران، ایران

ysfzade.88@gmail.com

۲. کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه قم، ایران

rahbarpour@atu.ac.ir

۳. استادیار دانشگاه علامه طباطبایی تهران، ایران

چکیده

حمایت از شهود در برابر تهدید، جلوه‌ای از پایبندی به اصول دادرسی منصفانه و تضمین حقوق اصحاب دعوی محسوب می‌شود؛ با این حال، رویه کشورهای مختلف در این زمینه گوناگون است. در قانون آیین دادرسی کیفری کشور ما ضمن تدوین چند ماده قانونی و همچنین وضع آیین نامه اجرایی برای ماده ۲۱۴ ق.آ.د.ک، گام بلندی در جهت جامعه عمل پوشاندن به این مهم برداشته شده است. اگرچه حمایت از ارزش‌های جانی، مادی و حیثیتی شهود در حقوق ایران به نوبه خود نکته مثبتی محسوب می‌شود، اما چالش‌ها و سؤالات اساسی در خصوص کیفیت حمایت از شهود جرایم خاص امنیتی و مفساد اقتصادی و نیز شهود آسیب‌پذیر و مرعوب‌شده، ضرورت توجه کامل به ابعاد مالی و تخصیص معاضدت‌های حقوقی و روان‌شناسی، استفاده از ظرفیت جامعه مدنی و همچنین کیفیت تعارض این تدابیر حمایتی با حقوق متهم، همچنان قابل طرح و نیازمند پاسخ‌دهی است. در این نوشتار ضمن استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌مندی از منابع کتابخانه‌ای در فرایند مطالعه تطبیقی و ارائه نمونه‌های پرشمار با تأکید بر قوانین کشورهای انگلستان، آمریکا و ایتالیا، در راستای ارائه نمونه‌هایی مناسب و پاسخ به قانون‌گذار ایرانی تلاش شده است. با عنایت به پیشنهادها متعدد مقاله حاصل از مطالعات تطبیقی، مستفاد می‌شود که در کنار ضرورت کاربست عملی مقررات قانونی و آیین نامه اجرایی، قانون‌گذار ایرانی باید در جهت اتخاذ تدابیر ویژه حمایتی برای شهود آسیب‌پذیر، حمایت مالی گسترده‌تر از شهود، ارائه معاضدت‌های حقوقی و مشاوره روان‌شناسی و جرم‌انگاری سوءاستفاده از برنامه‌های حمایتی از شهود، گام‌های جدی و محکمی بردارد.

واژگان کلیدی: آیین نامه حمایت از شهود تهدید، حقوق انگلستان، حمایت از شهود، شهادت، قانون آیین دادرسی کیفری.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۱۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۱/۳۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۲۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۱/۰۴

DOI: 10.22034/LAW.2023.54002.3197

Tabrizulaw@gmail.com

ناشر: دانشگاه تبریز

مقدمه

جمع‌آوری ادله، رسیدگی، ارزیابی و امروزه محافظت از آن در فرایند دادرسی کیفری از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در واقع، سرنوشت قضایی شخصی که به روا یا ناروا تحت تعقیب مقام قضایی قرار گرفته است، از طریق بررسی و ارزیابی ادله جمع‌آوری شده از سوی مقامات قضایی رقم می‌خورد. همچنین دوگانه حق و تکلیف مقام تعقیب و بزه‌دیده در ارائه دلیل بر اهمیت جایگاه ادله اثبات جرم تأکید می‌نماید. از طرف دیگر، متهم نیز در فرض سنگینی سایه اتهام به‌منظور رهایی از محکومیت به ارائه ادله مختلف از جمله اقامه شهود تمسک می‌جوید. از این رو، شایسته است که لوازم اجرای این حقوق مورد احترام و حمایت قانون‌گذار و دستگاه قضایی قرار گیرد و هیچ عامل بیرونی اعم از تهدید، شکنجه، نقص و ناکارآمدی قوانین مانع از به‌اجرا درآمدن حقوق بزه‌دیده نشود که این موضوع ضامن ایجاد امنیت قضایی و احترام به حقوق شهروندان و پاسداشت کرامت و حرمت انسانی است.^۱

از جمله مهم‌ترین ادله مورد قبول در تمام دستگاه‌های قضایی کشورهای مختلف شهادت شهود است. شهود نقش مهم و اساسی در فرایند دادرسی کیفری ایفا می‌کنند. ادای شهادت باعث می‌شود تا بزهکار یا گروه‌های بزهکار هرچه سریع‌تر شناسایی، تعقیب و متلاشی شوند و یا به اثبات بی‌گناهی متهم کمک شایانی می‌کند؛ همچنین قاضی بتواند بدون اطاله دادرسی، رأی مناسب و منطبق با موازین صادر کند. از بین رفتن گروه‌های بزهکاری و کاهش میزان جرایم و صدور حکم عادلانه، ثبات اقتصادی - امنیتی - روانی را برای جامعه به ارمغان خواهد آورد.^۲ مضافاً میل و رغبت حضور شهود در فرایند دادرسی حاوی پیام‌های مهمی از جمله اعتماد و مشروعیت نظام عدالت کیفری و جلوه‌ای از موفقیت در راستای پیشبرد اهداف سیاست جنایی مشارکتی محسوب می‌شود و نمایانگر موفقیت جامعه در پرورش افراد باوجدان، اخلاق‌مدار و عدالت‌طلب است. در نتیجه، حمایت از شهود

۱. محمدجواد فتحی و هادی دادیار، «جایگاه دادستان در سیاست جنایی نوین و الزامات دادرسی عادلانه»، مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، ش ۷ (۱۳۹۲)، ص ۱۲۴.

۲. حسنی مؤذن‌زادگان و حمید رفویان نائینی، «حمایت از امنیت شهود در فرایند دادرسی کیفری»، دیدگاه‌های حقوق قضایی، ش ۵۶ (۱۳۸۹)، ص ۲۷.

در برابر انواع موانع بیرونی، از جمله تهدید، نقص و ناکارآمدی قوانین، از رسالت‌های مهم تمام نظام‌های عدالت کیفری در راستای تحقق اهداف دادرسی عادلانه محسوب می‌شود.

حمایت از بزه‌دیده و شهود اصحاب دعوی در برابر موانع یادشده، به‌ویژه تهدید، به‌حدی حائز اهمیت است که در تعریفی از دادرسی منصفانه ملهم از حقوق امریکا، دادرسی عادلانه و منصفانه به شرح زیر تعریف شده است:

«دادرسی عادلانه، یک دادرسی عادی و معمولی است که در یک فضای آرام و در برابر قاضی و هیئت منصفه بی‌طرف که تنها هدف و نفع آنان اجرای صحیح و درست قانون است، برگزار گردد و شاهدان بتوانند گواهی خود را بدون ترس و نگرانی از تهدید بیان دارند، و کلای دادگستری نیز بتوانند حق متهم را آزادانه و به صورت کامل، تشریح کنند و در این دادگاه حقیقت و واقعیت بتواند بدون ترس از خشونت مورد استقبال و باور قرار گیرد».^۳

به‌منظور تضمین دادرسی منصفانه و حمایت از حقوق اصحاب دعوی، آیین‌نامه اجرایی حمایت از شهود و مطلعان موضوع تبصره یک ماده ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری، به تاریخ ۲۶ دی ۱۳۹۴ در ۱۸ ماده به تصویب رسیده که به‌تفصیل به تشریح ضوابط چهار گروه از تدابیر حمایتی از جمله عدم مواجهه شاهد یا مطلع با شاکی یا متهم در موارد خاص، عدم افشای اطلاعات شهود و مطلعان، استماع شهادت از طریق وسایل ارتباط از راه دور، اتخاذ تدابیر لازم جهت حفاظت از شهود و مطلعان پرداخته است که می‌توان از این تدابیر به‌عنوان مصادیق اقدامات احتیاطی به‌منظور حمایت از شهود در برابر تهدید در راستای برآورده نمودن اهداف ماده ۹۷ ق.آ.دک استفاده نمود؛ با این توضیح که اگر تهدید مصداق یکی از موارد یادشده در ماده ۲۱۴ باشد؛ برای مثال، تهدید شهود به تیرباران در فرض حضور در دادگاه به‌عنوان مصداقی از بیم خطر جانی، در این فرض می‌توان به اعتبار اینکه این تهدید مصداقی از ماده ۲۱۴ محسوب می‌شود، تمهیدات آن را برای شهود به‌عنوان اقدامی احتیاطی اعمال نمود.

پیشینه پژوهش. در خصوص موضوع مقاله می‌توان به آثار قابل توجه مرتبط، به زبان

۳. اسمعیل، رحیمی‌نژاد، کرامت انسانی در حقوق کیفری، (تهران: میزان، ۱۳۸۷)، ص ۲۱۹.

فارسی و انگلیسی اشاره نمود.^۴ در آثار مورد مطالعه به بررسی مبانی حمایت از حقوق بزه‌دیده و شهود، منابع قانونی آن و همچنین ساختار قانونی حمایت از بزه‌دیده و شهود در مواجهه با خطرهای گوناگون در حقوق ایران یا حقوق کشورهای مختلف از جمله امریکا، انگلیس و فرانسه پرداخته شده است؛ با این حال، اثری انحصاری در حدود مطالعات نگارندگان وجود ندارد که به‌طور ویژه وضعیت حمایت از حقوق شهود در برابر تهدید را با توجه به قانون آیین دادرسی کیفری سال ۱۳۹۲ بررسی کرده باشد و ضمن آن به قوانین جدید قانون آیین دادرسی کیفری و آیین‌نامه مرتبط با حمایت از شهود در این خصوص توجه داشته باشد و با این نگاه به نقد قوانین موجود، رفع ابهامات قانون و ارائه پیشنهادها مناسب توأم با مطالعه قوانین سایر کشورها و اسناد بین‌المللی پرداخته باشد. از این رو، مطالعه مستقل در مورد موضوع حمایت از شهود در برابر تهدید به‌منظور آسیب‌شناسی قوانین موجود، بیان چالش‌ها و مشکلات موجود،^۵ رفع ابهام از قوانین و ارائه راهکارهای مناسب^۶ به حقوق ایران به‌منظور تکوین هرچه بهتر آیین دادرسی کیفری در جهت نزدیک شدن هرچه بیشتر به الزامات دادرسی عادلانه، ضروری شمرده می‌شود.

با توجه به پیشینه نسبتاً غنی یادشده، نگارندگان از پرداختن به مبانی و مطالب تکراری

۴- ۱- سیاست جنایی تقنینی ایران در حمایت از شاهد، ۲- بررسی تطبیقی حمایت از شهود در قانون آیین دادرسی کیفری ایران و منشور شهود انگلستان، ۳- بررسی تطبیقی حقوق بزه‌دیدگان در مراحل تعقیب و تحقیق در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ با دیوان کیفری بین‌المللی؛ در کتاب‌های موجود به زبان فارسی: ۱- حمایت از شهود (در حقوق ایران، فرانسه و اسناد بین‌المللی)، ۲- بزه‌دیده‌شناسی حمایتی؛ و در میان پایان‌نامه‌های موجود: ۱- حمایت از بزه‌دیدگان در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب سال ۱۳۹۲، ۲- مقایسه تطبیقی حمایت از شهود در فقه، حقوق کیفری ایران و فرانسه.

English REFERENCES:

1- Criminal Legal Protection of Child Victims and Witnesses of Crimes; 2- Victims' Participation Rights Within the International Criminal Court: a Critical Overview; 3-Victim Participation Rights Variation Across Criminal Justice Systems; 4- Good Practices for the Protection of Witnesses in Criminal Proceedings Involving Organized Crime.

۵. برای مثال، عدم توجه به موضوعاتی نظیر حمایت ویژه قانونی از شهود آسیب‌پذیر، نظیر افراد زیر ۱۸ سال، حمایت مالی از شهودی که شغل خود را از دست می‌دهند و یا هزینه‌های محل اقامت و معاش خانواده آنها در محل جدید زندگی، جایگاه خدمات روان‌پزشکی و خدمات حقوقی برای شهود در برابر تهدیدات از جمله چالش‌های مهم در محدوده موضوع پژوهش است.
۶ از جمله راهکارهای قابل‌طرح، عبارت‌اند از: تدوین برنامه‌های حمایتی مستقل از بزه‌دیده به تأسی از سایر کشورها، جرم‌انگاری تهدید شهود و بزه‌دیده به‌عنوان جرمی علیه عدالت قضایی، حمایت مالی از شهود و بزه‌دیده و خانواده آنها در فرضی که به‌موجب جابه‌جایی به محل سکونت جدید شغل خود را از دست داده‌اند.

در خصوص موضوع پژوهش پرهیز نموده و مستقیماً ماده ۲۱۴ ق.آ.د.ک و آیین‌نامه آن را بررسی کرده‌اند و در پایان، پیشنهادهای خود را با توجه به آموزه‌های حاصل از مطالعات تطبیقی به حقوق ایران ارائه خواهند نمود. با توجه به موضوع پژوهش، سؤالات و چالش‌های جدی در مورد قوانین موجود و نیاز به اتخاذ تدابیر حمایتی دیگر، تصویب قوانین جدید و اصلاح قوانین موجود در جهت تکمیل قوانین فعلی به منظور حمایت شایسته‌تر از شهود در برابر تهدید ضروری احساس می‌شود که در ادامه به بیان این سؤالات و چالش‌ها پرداخته شده است.

نخست. اینکه تدابیر شکلی حمایت از شهود در برابر تهدید در آیین دادرسی ایران کدام‌اند؟

دوم. جایگاه حمایت ویژه از شهود آسیب‌پذیر نظیر افراد زیر ۱۸ سال و زنان و همچنین افرادی نظیر نامزد یا دوست صمیمی شاهد در بحث حمایت از شهود چگونه است؟

سوم. آیا تدابیر حمایتی مقرر در مواد آیین دادرسی کیفری برای حمایت از شهود با حقوق دفاعی متهم منافات ندارد و در فرض مثبت بودن پاسخ، راه‌حل این تعارض چیست؟ در تعارض میان احترام به حقوق و آزادی‌ها (حق بر جرح و پرسش از شهود از سوی متهم) و امنیت‌مداری (تأمین امنیت شهود)، اولویت با کدام است؟

چهارم. در راستای حمایت مالی از شهود در ماده ۲۱۴ ق.آ.د.ک، جایگاه حمایت مالی از شهودی که شغل خود را از دست می‌دهند و یا هزینه‌های محل اقامت و معاش خانواده آنها در محل جدید زندگی به چه صورت است؟

پنجم. جایگاه خدمات روان‌شناسی و خدمات حقوقی برای شهود در برابر تهدیدات در قانون آیین دادرسی کیفری و آیین‌نامه ماده ۲۱۴ ق.آ.د.ک چگونه است؟

ششم. آیا جای خالی تدوین برنامه‌های حمایتی مستقل شهود در برابر تهدید به تاسی از سایر کشورها و همچنین تصویب قوانینی در جهت جرم‌انگاری اقداماتی از قبیل تهدید شهود در قانون آیین دادرسی کیفری احساس نمی‌شود؟

پرسش‌ها و چالش‌های پیش‌گفته موضوعاتی هستند که نگارندگان را به سمت مطالعه

موضوع و حمایت از شهود در برابر تهدید، هدایت نموده‌اند. لازم به ذکر است که دستاورد نهادهای تصمیم‌ساز تا به امروز در موضوع حمایت از حقوق شهود در برابر تهدید در مواد ۹۷، ۱۰۱، ۲۱۴ و آیین‌نامه موضوع تبصره یک آن، ماده ۲۱۵ و چند ماده دیگر تجلی یافته است که نسبت به قانون سال ۱۳۷۸ به مراتب مترقی‌تر محسوب می‌شود؛ با این حال، به منظور بهبود قوانین موجود، ضرورت استفاده از نظر دکتین حقوقی، رجوع به آرا و نظریات مقامات قضایی و استفاده از ظرفیت حقوق تطبیقی و تجربیات سایر کشورها و اسناد بین‌المللی احساس می‌شود.

به منظور پاسخگویی به چالش‌ها و سؤالات پیش‌گفته، این مقاله مطالب خود را در قالب سه بند زیر ارائه می‌دهد:

۱. تدابیر ماده ۲۱۴ ق.آ.د.ک و آیین‌نامه آن

پیش از ورود به بحث اصلی، ذکر دو نکته حائز اهمیت است؛ نخست، محدوده ارزش‌ها و افراد مورد حمایت در قوانین حمایت از شهود. در حقوق ایران هرگونه بیم خطر جانی یا حیثیتی و یا ضرر مالی برای شاهد یا خانواده او، صرف‌نظر از کیفیت آن، مشمول تدابیر حمایتی می‌شود؛ درحالی که برای مثال در حقوق انگلستان در خصوص جرایم سازمان‌یافته، در ماده ۸۲ قانون پلیس و جرایم سازمان‌یافته شدیداً صرفاً امنیت فرد^۷ و نه ضرر مالی وی و در قانون آیین دادرسی کیفری آلمان مطابق بند سوم ماده ۶۸^۸ صرفاً به‌خطر افتادن زندگی، آزادی تن و آزادی فرد یا شخص دیگری، مد نظر است.

با این حال، این موضوع موجب انتقاد نیست، بلکه نمایانگر سیاست جنایی-تقنینی نسبتاً کامل ایران در موضوع حمایت از شهود است که با گسترش محدوده ارزش‌های مورد حمایت به اموال افراد، به اصل رعایت حقوق دفاعی متهم و توسل به تدابیر حمایتی

7. Serious Organised Crime and Police Act 2005

8. Person's Safety

9. If There is Well-Founded Reason to Fear that Revealing the Identity or the Place of Residence or Whereabouts of the Witness Would Endanger the Witness's or Another Person's Life, Limb or Liberty, the Witness May be Permitted not to Provide Personal Identification data or to Provide Such data Only in Respect of an Earlier Identity. However, if so Asked at the Main Hearing, he Shall be Required to State in What Capacity the Facts he is Indicating Became Known to Him.

به‌عنوان امری استثنایی محدودیت وارد می‌نماید که به نظر در مقطع کنونی با توجه به اینکه قوانین افتراقی برای حمایت از شهود در جرایم سازمان‌یافته و جرایم اقتصادی مهم در دسترس نیست و از طرفی با در نظر گرفتن لزوم مبارزه با فساد و استفاده از ظرفیت شهود برای اثبات این جرایم، حمایت از شهود در سطوح مختلف می‌تواند نظام دادرسی را به سمت دستیابی به اهداف خود یاری نماید.

نکته دوم، مربوط به محدوده افراد مورد حمایت است. به نظر می‌رسد قانون‌گذار ایرانی توجه کافی به واقعیت‌های عرفی و بیرونی جامعه نداشته و گستره افراد مورد حمایت در برنامه شهود را محدود به شاهد و خانواده وی دانسته است؛ در حالی که برای نمونه ممکن است جایگاه ارزشی نامزد و یا دوست صمیمی شاهد پرونده برای وی حتی بالاتر از اعضای خانواده‌اش باشد و تهدید آنها موجب انصراف شاهد از حضور مؤثر در پرونده شود که متأسفانه قانون‌گذار ایرانی به این مهم توجه نداشته است و این درحالیست که برای نمونه، قانون‌گذار کشور ایتالیا در بند ۲ ماده ۱ قانون شماره ششم مقررات حمایتی از شهود قضایی مصوب ۲۰۱۸، افراد مورد حمایت را در برنامه شهود این‌گونه تعریف می‌کند: شاهدان حمایت‌شده شامل افرادی هستند که در نتیجه زندگی مشترک پایدار یا سایر روابط با شهود قضایی در معرض خطرهای جدی، فعلی و مشخصی قرار دارند.^{۱۰}

۱.۱. عدم مواجهه شاهد با شاکی یا متهم

با توجه به مواد ۹۱، ۲۰۶ و ۲۰۷ ق.آ.د.ک، اصل بر عدم مواجهه شاهد و متهم و غیرعلنی بودن دادرسی در تحقیقات مقدماتی است، ولی مواجه نشدن شاهد با متهم قابلیت تعمیم به مرحله رسیدگی در دادگاه را نخواهد داشت. از مفهوم مخالف ماده ۲۰۶ ق.آ.د.ک این‌گونه برمی‌آید که تحقیق و بازجویی از شهود و مطلعان در مرحله رسیدگی در دادگاه علنی است. مفهوم مخالف این ماده اشاره به اصلی دارد که با توجه به فحواي ماده ۲۱۴ ق.آ.د.ک تخصیص خورده است؛ بنابراین با توجه به بند «الف» ماده ۲۱۴ ق.آ.د.ک و تبصره ۳ آن باید گفت، در صورتی که مواجهه شاهد و متهم در مرحله دادگاه امنیت شهود را به مخاطره

10. Le Speciali Misure di Protezione Sono Altresì Applicate, se Ritenute Necessarie, Salvo Dissenso. Anche ai Soggetti che Risultano Esposti a Grave, Attuale e Concreto Pericolo a Causa del Rapporto di Stabile Convivenza o Delle Relazioni Intrattenute Con i Testimoni di Giustizia.

بپردازد، باید از مواجهه آنها جلوگیری به عمل آورد^{۱۱} و مطابق ماده ۳۲۷ آ.د.ک، کیفیت انجام این کار برعهده قاضی است؛ برای مثال مقام قضایی می‌تواند اتاق‌های ویژه‌ای برای انتظار بزه‌دیدگان و گواهان یا راه‌های خروجی مناسبی برای آنها در ساختمان دادگاه در نظر بگیرد^{۱۲}. قاضی می‌تواند اظهارات شهود را قبل از برگزاری جلسه رسمی دادگاه در اتاق خود استماع کند، صورت شاهد را بیوشاند و یا از مانعی - مانند پرده - برای این منظور استفاده نماید و یا هر اقدام دیگری که این هدف را محقق می‌سازد. به نظر رایج‌ترین روش حمایتی از شهود به دلیل کم‌دردسر بودن و کم‌هزینه بودن، همین باشد.

در نگاهی تطبیقی، رویه قضایی در انگلیس به همین ترتیب است که اصولاً تحقیقات و اخذ شهادت و سایر دلایل و مدارک در مرحله قبل از دادگاه از سوی پلیس قضایی به صورت علنی و شفاهی انجام می‌گیرد، اما پلیس در مواردی که حقوق و آزادی‌های شهروندان اقتضا کند می‌تواند از گواهان به‌طور انفرادی و خصوصی تحقیق نماید^{۱۴}.

قانون‌گذار به‌منظور حمایت از حقوق دفاعی متهم در تبصره ۲ ماده ۲۱۴، بر رعایت حقوق دفاعی وی ضمن اتخاذ تدابیر حمایتی تأکید نموده و در ماده ۴ آیین‌نامه مقرر داشته است که عدم مواجهه شهود و طرفین، مانع از آگاهی از اظهارات اعلام‌شده از سوی شاهد نخواهد بود. همچنین از آنجایی که مطابق ماده ۳۲۶ ق.آ.د.ک طرفین حق پرسش از شاهد را دارند، لذا ماده ۵ آیین‌نامه، عدم مواجهه حضوری را مانع این امر ندانسته است؛ از این رو، طرفین دعوی یا وکلای آنها می‌توانند سؤالات خود را از شاهد به اطلاع مقام قضایی برسانند و او پاسخ این پرسش‌ها را از شاهد مطالبه و به آنها منعکس نماید. این امر روشی در جهت احترام به حقوق دفاعی متهم است.

۱۱. زهرا امینی و غلامحسن کوشکی، «بررسی تطبیقی حمایت از شهود در قانون آیین دادرسی کیفری ایران و منشور شهود انگلستان»، حقوق کیفری، ش ۲۱ (۱۳۹۶)، صص ۱۱۵-۱۵۳.

۱۲. ماده ۳۲۷ - دادگاه می‌تواند از شهود به‌طور انفرادی تحقیق نماید و برای عدم ارتباط شهود با یکدیگر و یا با متهم اقدام لازم را انجام دهد و پس از تحقیقات انفرادی برحسب درخواست متهم یا مدعی خصوصی یا با نظر خود، مجدداً به صورت انفرادی یا جمعی از شهود تحقیق نماید.

۱۳. مهرداد رایجیان اصلی، «سه گفتار تطبیقی در بزه‌دیده‌شناسی: داخلی، منطقی‌ای و بین‌المللی»، حقوقی دادگستری، ش ۴۶ (۱۳۸۳)، ص ۱۷۸.

14. www.iclr.co.uk.law reports & case law search [ICLR].

در کشور هلند در برخی از پرونده‌ها وکیل متهم سؤالات خود را از طریق قاضی از شهود می‌پرسد^{۱۵} و دادگاه اروپایی حقوق بشر هم اعلام نمود که استفاده از این روش با محاکمه منصفانه مقرر در ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر مابینتی ندارد^{۱۶}. همچنین به منظور استفاده کارآمد، ضروری و مناسب از این سازوکار، عدم مواجهه حضوری تنها نسبت به شخصی است که از جانب وی بیم خطر وجود دارد؛ مگر آنکه افشای هویت شاهد یا مطلع موجب بیم خطر از جانب تمامی طرفین دعوا باشد که در این صورت از مواجهه حضوری با همه اطراف دعوا ممانعت می‌شود (ماده ۶ آیین‌نامه). استفاده از این تدبیر به‌ویژه در پرونده‌های مربوط به جرایم امنیتی، اطفال و شهود مرعوب‌شده بسیار ضروری به نظر می‌رسد.

۲.۱. عدم افشای اطلاعات شهود

مراحل گوناگون فرایند رسیدگی جنایی باید به‌گونه‌ای باشد که هراس بزه‌دیدگان و شهود از تهدیدها و اقدامات تلافی‌جویانه به پایین‌ترین سطح ممکن برسد و با حمایت از زندگی خصوصی آنان بتوان در آنها احساس امنیت ایجاد کرد^{۱۷}. از این رو، اکثر پژوهشگران بین‌المللی بر این باورند که بهترین راه حمایت از شاهد، سری بودن تحقیق و عدم افشای هویت وی است^{۱۸}. از همین رو، برای نمونه، اولین برنامه حمایتی از شهود در امریکا، تلاش برای محرمانه ماندن اطلاعات شاهد است که با تغییر هویت وی انجام می‌شود^{۱۹}. حضور در مراجع قضایی در زمان ادای شهادت، بهترین فرصت برای گروه بزهکار است تا با شناسایی شاهد و اطلاع از هویت وی در مقام انتقام برآیند. عدم افشای هویت شاهد افزون بر اینکه مستلزم فراهم آوردن امکانات گسترده نیست، هزینه بسیار کمی را بر دستگاه‌های حمایتی -

15. Baegen v. Netherlands (1995) & Doorson v. Netherlands (1996)

16. Doak, J. , "The Victim and the Criminal Process: An Analysis of Recent Trends in Regional and International Tribunals", *Legal Studies*, 23, (2003), 1-32, p. 18.

۱۷. جمال بیگی، «راهبردهای حمایتی سازمان ملل متحد، ایران و اسلام در تأمین امنیت بزه‌دیدگان و شهود قاچاق انسان»، مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، ش ۱ (۱۳۸۹)، ص ۳۷.

۱۸. لوک والین، «قربانیان و شهود در حقوق بین‌الملل از حق حمایت تا حق بیان»، ترجمه توکل حبیب‌زاده و مجتبی جعفری، حقوقی، نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی ریاست جمهوری، ش ۳۴ (۱۳۸۵)، ص ۴۳.

19. Earley, Pete & Gerald Shur, *WITSEC: Inside the Federal Witness Protection Program*, (NY: Bantam Books, 2002), p. 352.

حفاظتی تحمیل می‌نماید. عدم افشای اطلاعات مربوط، یکی از تدابیر حمایتی در شهود محسوب می‌شود که در ماده ۱۰۱ ق.آ.د.ک و بند «ب» ماده ۲۱۴ ق.آ.د.ک مورد تصریح قانون‌گذار قرار گرفته است.

صرف عدم مواجهه حضوری میان طرفین و شهود مانع از اطلاع یافتن از هویت و مشخصات شهود نمی‌شود؛ مگر اینکه به نظر قاضی رسیدگی‌کننده، بیم خطر در صورت افشای اطلاعات وجود داشته باشد که در این صورت مقام قضایی باید از انعکاس و افشای اطلاعات یادشده خودداری کند (ماده ۸) و این عدم افشای اطلاعات، ناظر به تمامی مواردی است که موجب شناسایی شاهد یا مطلع یا خانواده وی می‌شود؛ اعم از هویت، مشخصات خانوادگی، محل سکونت، اشتغال یا نوع فعالیت یا هر امر دیگر و این دستور مطلق بوده، اطلاعات یادشده برای هیچ شخصی اعم از شاکی یا متهم یا وکیل آنها یا سایر افراد نباید افشا شود (ماده ۱۱). یکی از اقدامات لازم در جهت اخفای هویت شهود به‌منظور تأمین امنیت جسمانی آنها، تلاش برای محفوظ ماندن اطلاعات هویتی شهود از دسترس دیگران در طول رسیدگی است. برای این منظور می‌توان از اقداماتی مانند استفاده از اسامی مستعار، تغییر هویت و یا عدم درج مشخصات هویتی در پرونده و یا جلوگیری از دسترسی افراد به پرونده استفاده کرد. در زمان اتخاذ این تدابیر، مشخصات واقعی شاهد بدون ثبت در پرونده به واحد حمایت از شهود و مطلعان، اعلام و برگه‌ای با کد مخصوص دریافت می‌شود که در تمامی اوراق بازجویی و صورت‌جلسات، این مشخصات ذکر خواهد شد. احضار چنین شاهد و مطلعی با دستور مقام قضایی صرفاً از سوی واحد یادشده و از طریق ضابطانی که برای این امر اختصاص خواهند یافت صورت می‌گیرد (ماده ۱۲). حال ممکن است این سؤال مطرح شود که عدم افشای هویت شهود ممکن است به حق متهم بر جرح شهود و حق پرسش از وی لطمه وارد سازد؛ از این رو، برای پاسخ به این ابهام می‌توان این‌گونه اظهار داشت که در مورد حق پرسش از متهم آنچه در راستای حفظ حقوق دفاعی وی اهمیت دارد، آگاهی متهم از اظهارات شاهد است و این مستلزم مواجهه حضوری با شاهد و شنیدن مستقیم سخنان وی نیست، بلکه متهم می‌تواند از طریق واسطه‌ای امین و قانونی مانند قاضی، وکیل مدافع و یا هر شخص موثق دیگری در سیستم رسیدگی و قرائت شهادت‌نامه، از مفاد اظهارات شاهد

مطلع شده، به طرح سؤالات لازم بپردازد. در مورد حق جرح شاهد نیز می‌توان دادرسی را ملزم دانست تا در مواردی که هویت شاهد پنهان است، به صورت ویژه و موشکافانه به بررسی موقعیت شاهد پرداخته، نسبت به وجود شرایط لازم در وی یقین حاصل کند^{۲۰} (ماده ۱۰ آیین‌نامه)؛ به این صورت، دیگر نیاز به جرح شاهد از سوی متهم نبوده، این حق تا میزان قابل توجهی مورد عنایت قرار می‌گیرد^{۲۱}.

در حقوق انگلستان، زمانی که اجرای عدالت ایجاب می‌کند که هویت شاهد آشکار نشود و یا دادگاه تشخیص دهد پرسش و پاسخ و افشای مشخصات هویتی شاهد ممکن است به کیفیت شهادت وی لطمه وارد کند، متهم را از جرح و پرسش شاهد ممنوع می‌کند؛ با این حال، در زمانی که دادگاه تشخیص دهد که اجرای عدالت ایجاب می‌کند که نماینده قانونی متهم به جرح و پرسش از شاهد بپردازد، در این فرض، نماینده قانونی وی می‌تواند به انتخاب دادگاه شاهد را مورد جرح و پرسش قرار دهد (مواد ۳۶ و ۳۸ قانون عدالت جوانان و ادله کیفری ۱۹۹۹)^{۲۲}.

عده‌ای بر این باورند که برای تحقق اهداف مواد قانونی مورد بحث می‌توان جلسات دادرسی را در صورت حصول دیگر شرایط، به صورت غیرعلنی برگزار کرد. با این روش، هویت شاهد فقط برای متهم نمایان شده، عموم افراد جامعه و گروه‌های بزهکار و همدستان

۲۰. ماده ۱۰: در مواردی که شهادت بدون افشای اطلاعات شاهد یا مطلع صورت می‌گیرد، مقام قضایی مکلف است، شرایط قانونی لازم برای ادای شهادت را در این مورد نیز احراز نماید.

۲۱. حسنعلی مؤذن‌زادگان و حمید رؤفیان نائینی، پیشین، ص ۲۱۱.

22. 36 Direction Prohibiting Accused From Cross-Examining Particular Witness. (2) If it Appears to the Court—(A) that the Quality of Evidence Given by the Witness on Cross-Examination—(I) Is Likely to be Diminished If the Cross-Examination (or Further Cross-Examination) is Conducted by the Accused in Person, and (ii) Would be Likely to Be Improved if a Direction Were Given Under This Section, and (B) that it Would not be Contrary to the Interests of Justice to Give Such a Direction, the Court May Give a Direction Prohibiting the Accused From Cross-Examining (or Further Cross-Examining) the Witness in Person. S38 Defence Representation For Purposes Of Cross-Examination. 3)... The Court Must Consider Whether it Is Necessary in the Interests of Justice for the Witness to be Cross Examined by a Legal Representative Appointed to Represent the Interests of the Accused. (4) if the Court Decides that it is Necessary in the Interests of Justice for the Witness to be so Cross-Examined, the Court Must Appoint a Qualified Legal Representative (Chosen by the Court) to Cross-Examine the Witness in the Interests of the Accused.

احتمالی متهم از آن بی‌اطلاع خواهند ماند^{۲۳}؛ با این حال، با توجه به اینکه علنی بودن محاکمات از اصول اساسی رسیدگی محسوب می‌شود و در اصل ۱۶۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی و ماده ۵۹ منشور حقوق شهروندی بر آن تأکید شده است، جز در موارد مصرح در قانون و اکتفا به قدر متیقن نمی‌توان از آن عدول کرد.

راهکار دیگر آن است که در هنگام ادای شهادت متهم را از دادگاه خارج نموده، پس از ادای شهادت و خروج شاهد از دادگاه، بار دیگر وارد جلسه رسیدگی شود. استماع اظهارات شاهد پیش از محاکمه به جای ادای شهادت هنگام محاکمه، از دیگر اقداماتی است که در جهت ناشناس ماندن هویت شاهد می‌توان انجام داد. استفاده از اسامی مستعار در شهادت‌نامه، ادای شهادت بدون ذکر نام، ادای شهادت از پشت پرده محافظ در جلسه دادگاه به صورتی که چهره شاهد از سوی متهمان قابل شناسایی نباشد، ادای شهادت از طریق تلویزیون مداربسته و ویدئوکنفرانس نیز از جمله اقداماتی است که می‌توان در جهت مخفی ماندن هویت شاهد انجام داد. افزون بر این، در خصوص شهودی که از طریق ویدئوکنفرانس به ادای شهادت می‌پردازند، می‌توان با استفاده از تجهیزات الکترونیکی از فنون تغییر چهره یا تغییر صدا استفاده نمود. اقدامات یادشده تدابیری هستند که در حقوق سایر کشورها مورد استفاده قرار می‌گیرند؛ برای مثال، در حقوق انگلستان به موجب ماده ۸۶ قانون افسر تجسس و عدالت سال ۲۰۰۹^{۲۴}، در صورت اقتضا، دادگاه می‌تواند به منظور اطمینان از عدم افشای هویت شاهد در جریان رسیدگی، دستورالعمل شاهد بی‌نام را تنظیم کند. این دستورالعمل که انواع اقدامات موردنیاز را تبیین خواهد کرد، شامل مواردی از جمله محفوظ داشتن نام شاهد، جواز استفاده از نام مستعار، پوشاندن چهره شاهد، تغییر صدای شاهد از طریق فرکانس‌ها و

۲۳. حسعلی مؤذن‌زادگان و حمید رئوفیان نائینی، پیشین، ص ۲۰۹؛ زینب باقرنژاد، «حمایت از شهود در فرآیند کیفری»، مطالعات پیشگیری از جرم، ش ۶ (۱۳۸۷)، ص ۱۱۴؛ حمید رئوفیان و ابوالفضل حسن‌زاده محمدی، «حمایت از شهود در چالش با حقوق دفاعی متهم»، حقوقی دادگستری، ش ۷۱ (۱۳۸۹)، ص ۹۸.

24. Witness Anonymity Orders (1) ... Court Considers Appropriate to Ensure that the Identity of the Witness is not Disclosed in or in Connection with the Proceedings. (2) The Kinds of Measures that May be Required to be Taken in Relation to a Witness Include Measures for Securing one or More of the Following—a) that the Witness's Name and Other Identifying Details may be—(i) Withheld; (ii) Removed From Materials Disclosed to any Party to the Proceedings; (b) that the Witness May Use a Pseudonym....

عدم طرح سؤالات افشاکننده هویت می‌شود.

در هر صورت باید توجه داشت که در مواردی که متهم شاهد را می‌شناسد و یا متهم به دلیل اینکه شاهد پرونده قربانی وی بوده و یا در مواردی که تنها یک شاهد در صحنه ارتکاب جرم حضور داشته که متهم از مشخصات وی آگاهی دارد، استفاده از وسایل یادشده ارزش چندانی نخواهد داشت؛ زیرا متهم قادر است با توجه به محتوای شهادت‌نامه، شاهد را شناسایی کرده، آن را در اختیار گروه خود قرار دهد. از این رو، راه‌حل مناسب در این مورد، تسریع امر دادرسی، سعی در برگزاری غیرعلنی پرونده در صورت امکان قانونی، و استفاده از قرار بازداشت موقت است.

۱.۳. استماع شهادت از طریق وسایل ارتباط از راه دور

در ابتدای امر، فلسفه وضع چنین مقرره‌ای از سوی قانون‌گذاران این بود که اگر شهود نمی‌توانند در دادگستری به‌منظور ادای شهادت حاضر شوند، به طریق دیگری شهادت آنان اتخاذ گردد^{۲۵}؛ از این رو، قانون‌گذار آیین دادرسی کیفری ایران هم بر این مهم تأکید داشته و در تبصره ۲ ماده ۲۰۴ ق.آ.د.ک مقرر کرده است: در صورتی که دلیل پرونده منحصر به شهادت شهود و مطلعان نباشد، تحقیق از آنان می‌تواند به صورت الکترونیکی و با رعایت مقررات راجع به دادرسی الکترونیکی به‌عمل آید. لازم به ذکر است که این روش أخذ شهادت می‌تواند به دلایل دیگری همچون حمایت روانی از شاهد برای جلوگیری از دیدار متهم و یادآوری خاطره تلخ صحنه جرم و ارائه شهادت در آرامش و بدون ترس، حمایت مالی از وی و از تمامیت جسمانی شاهد در مواقعی است که در رویارویی آنها با یکدیگر احتمال صدمه به شاهد وجود دارد^{۲۶}. از همین رو، مقام قضایی به‌موجب بند «پ» ماده ۲۱۴ ق.آ.د.ک می‌تواند از طریق هر وسیله‌ای که امکان دیدن و شنیدن هم‌زمان صوت و تصویر یا صرفاً شنیدن صوت شاهد وجود داشته باشد، اظهارات وی را استماع نماید و مقام قضایی باید از هویت شاهد و صحت انتساب و اعتبار اظهارات وی و ثبت مطمئن آن اطمینان حاصل نماید (ماده ۱۳ و ۱۴ آیین‌نامه). در این راستا، توجه به این مهم ضروری است که به نظر

25. Valette Vanessa, *Procédure Pénal*, (Paris: Ellipses, 2007), p. 219.

۲۶. زهرا امینی و غلامحسن کوشکی، پیشین، ص ۱۴۷.

باید میان استماع شهادت از راه دور در دادگاه و دادسرا تفکیک قائل شد؛ با این توضیح که اطلاق بند «پ» ماده ۲۱۴ صدای شاهد را قابل استماع می‌داند، اما در خصوص ماده ۱۸۶ ق.م.ا مقرر می‌کند که «چنانچه حضور شاهد متعذر باشد، گواهی به صورت مکتوب، صوتی-تصویری زنده یا ضبط‌شده با احراز شرایط و صحت انتساب معتبر است». با وصف صوتی-تصویری، به نظر می‌رسد اطلاق بند «پ» مبنی بر استماع اظهارات با وسایل ارتباط از راه دور تخصیص خورده است؛ بر این اساس، آن قسمت از ماده ۱۳ آیین‌نامه که بر امکان دیدن و شنیدن صوت و تصویر اشاره دارد موافق با ماده ۱۸۶ ق.م.ا است، ولی قسمتی که به صرف شنیدن صوت شاهد نظر دارد، در صورتی قابل توجه است که مقام قضایی امکان انتساب صدا به صاحب آن را داشته باشد؛ به همین دلیل شایسته است که بیان شود استماع اظهارات شاهد از راه دور بعد از احراز هویت وی با صدا در دادسرا ممکن است، ولی در دادگاه چون این مرجع، مقام صدور حکم است باید ادای گواهی به صورت صوتی-تصویری زنده انجام گیرد تا شبهه‌ای برای قاضی صادرکننده حکم به انتساب صدا به شاهد معرفی شده وجود نداشته باشد.^{۲۷} این دیدگاه از جهت رعایت حقوق دفاعی متهم و رویکرد اصولی هم قابل توجیه است؛ با این توضیح که در این مورد قانون سابق خاص و قانون لاحق عام است. به نظر گروهی قانون عام برای تمام مصادیق تعیین تکلیف می‌کند، لکن گروهی دیگر بر این باورند که چون هر عام قابل تخصیص است و در همه قوانین استثنا وجود دارد، احتمال آن می‌رود که قانون‌گذار مایل به ادامه اجرای حکم خاص باشد. اغلب صاحب‌نظران بر این عقیده‌اند که عام ناسخ خاص نیست.^{۲۸}

به هر جهت در مواردی که مقام قضایی در راستای حمایت از شهود تصمیم به عدم افشای اطلاعات آنها بگیرد و احتمال شناسایی شاهد از طریق صوت یا تصویر وی وجود داشته باشد، مقام قضایی باید تدابیری جهت جلوگیری از افشای هویت شاهد اتخاذ نماید (ماده ۱۵ آیین‌نامه) که از جمله این تدابیر می‌توان به تغییر فرکانس صدا و نیز استفاده از

۲۷. ابوالحسن شاکری و رضا رضایی، «سیاست جنایی تقنینی ایران در حمایت از شاهد»، آموزه‌های حقوق کیفری، ش ۱۰ (۱۳۹۴)، صص ۸۷-۸۸.

۲۸. درس اصول فقه استاد علیرضا اعرافی، رک.

<http://eshia.ir/feqh/archive/text/arafi/osool/95/960114/Default.htm> آخرین بازدید: ۱۴۰۱/۱۰/۲۵.

پوشش ظاهری جدید برای شاهد اشاره نمود. سؤالی که مطرح می‌شود این است که آیا حق پرسش و جرح شاهد از سوی طرفین دعوی به‌ویژه متهم، مختص مواجهه حضور است یا در زمان شهادت از طریق وسایل ارتباط از راه دور هم امکان‌پذیر است؟ سازوکار اتخاذی حقوق ایران در این خصوص هوشمندانه و دقیق بوده، به همین منظور قانون‌گذار در ماده ۱۶ آیین‌نامه مقرر کرده است، در صورتی که استماع شهادت از طریق وسایل از راه دور باشد، طرفین دعوا یا وکلای آنها می‌توانند با اجازه مرجع رسیدگی‌کننده، هر سؤالی را که لازم بدانند از شاهد بپرسند و با توجه به تأکید تبصره ماده ۳ آیین‌نامه که مواجهه از طریق وسایل ارتباط از راه دور را مصداقی از مواجهه حضور می‌داند، به این ترتیب، متهم از حق جرح و پرسش از شاهد در مواجهه حضور محروم نمی‌شود. در واقع، به نظر می‌رسد راهکار حقوق ایران با توجه به آموخته‌ها و مشکلات سایر نظام‌های حقوقی در این موضوع، چنین بوده است. در حقوق آمریکا در خصوص این موضوع که حق جرح و پرسش از شاهد تنها محدود به مواجهه حضور فیزیکی است یا در زمان عدم حضور فیزیکی و استفاده از ویدئو کنفرانس هم قابل اعمال است، اختلاف نظر وجود داشته است که سرانجام دیوان عالی آمریکا در رأی پرونده *دگلاس در برابر آلاباما* تصریح می‌کند که این حق متهم از حقوق مهم و بنیادین وی محسوب شده، مشروط و محدود به حضور فیزیکی نیست و در زمان عدم حضور فیزیکی شاهد هم قابل اعمال است.^{۲۹}

۴.۱. برنامه‌های حمایتی - امنیتی

در مواردی که هویت شاهد برای متهم شناخته شده است و احتمال آسیب به تمامیت جسمانی شاهد و خانواده وی می‌رود، برای تأمین امنیت آنها و جلوگیری از ورود هرگونه آسیب از ناحیه متهم و اطرافیان او، باید اقدامات لازم را جهت محافظت از شهود و خانواده وی به عمل آورد.^{۳۰} اسناد بین‌المللی و قوانین کشورهای مختلف هم بر لزوم استفاده از

29. *Douglas v Alabama*

“...Our Cases Construing the [Confrontation Clause] Hold that a Primary Interest Secured by it is the Right of Cross-Examination; an Adequate Opportunity for Cross-Examination May Satisfy the Clause Even in the Absence of Physical Confrontation...”

۳۰. زهرا امینی و غلامحسن کوشکی، پیشین، ص ۱۳۲.

تدابیری نظیر حفظ امنیت شاکی و شهود از طریق سامانه‌های امنیتی الکترونیکی و ضابطان^{۳۱}، مشاوره‌های روان‌شناسی^{۳۲}، آموزش تدابیر حفاظتی به شهود و بزه‌دیده^{۳۳} و تغییر محل زندگی^{۳۴} اشاره دارند؛ از این رو، به‌منظور پیشگیری از بروز خطر جانی، حیثیتی و مالی علیه شاهد و خانواده وی که امکان شناسایی و بیم خطر وجود دارد، تبصره ۱ ماده ۲۱۴^{۳۵} ق.آ.د.ک به دو نمونه از تدابیر حفاظتی اشاره کرده که با تصویب ماده ۱۷ آیین‌نامه حمایت از شهود، دایره تدابیر حفاظتی به پنج مورد افزایش یافته است. این موارد عبارت‌اند از: گشت‌های منظم پلیس به صورت نمایان یا پنهان از محل کار یا سکونت و مسیر تردد شهود یا مطلعان یا خانواده آنها. در مورد این بند، شایان ذکر است که به‌کار بردن هر کدام از تدابیر گشت نمایان و پنهان دارای فواید و نقاط ضعفی است، در فرض گشت‌های نمایان، با توجه به منطقی محاسبه عقلانی ارتکاب جرم و تحلیل هزینه-فایده ارتکاب جرم، ریسک ارتکاب جرم افزایش می‌یابد و مجرمان بالقوه تمایل کمتری برای ارتکاب جرم پیدا می‌کنند، اما از زاویه دیگر می‌توان تصور نمود که گشت‌های نمایان ممکن است مختصات محل سکونت شاهد یا بزه‌دیده را مشخص نماید و از این رو، احتمال حملات و تهدیدات از راه دور، نظیر حملات با سلاح‌های دوربرد و یا هلی‌شات‌ها را به‌وجود آورد و از این رهگذر جان سایر شهروندان هم در معرض خطر قرار گیرد. همچنین مأموران گشتی نمایان ممکن است

۳۱. بند ۲ ماده ۲۴ کنوانسیون پالمو مصوب ۲۰۰ و بند ۲ ماده ۳۲ کنوانسیون مریدا بر این مورد تصریح دارند.

۳۲. پاراگراف ۱۴ اعلامیه اصول اساسی عدالت راجع به قربانیان بزهکاری و قربانیان سوءاستفاده از قدرت مصوب ۱۹۸۵ بر لزوم ارائه دریافت کمک مادی، پزشکی، روان‌شناسانه و اجتماعی از سوی بزه‌دیدگان تأکید می‌کند.

33. United Nations Office on Drugs and Crime, *Good Practices for the Protection of Witnesses in Criminal Proceedings involving Organized Crime*, (New York: United Nations Office on Drugs and Crime, 2008), p. 41.

۳۴. برای مثال، قانون حمایت از شهود مونته‌نگرو سال ۲۰۰۴، در ماده ۲۷ بر ضرورت استفاده از تدابیر حفاظت از امنیت فیزیکی و حفاظت از اموال شاهد و تغییر محل زندگی وی در فرض ضرورت تصریح دارد.

5. Types of Protection Measures; Article 27

The Measures by Which the Protection of Witness or Person Close to Him or Her is Provided Shall be as Follows:

1. Physical Protection of Person and Property
2. Relocation

۳۵. تبصره ۱- در صورت شناسایی شاهد یا مطلع حسب مورد توسط متهم یا متهمان یا شاکی و یا وجود قرائن یا شواهد، مبنی بر احتمال شناسایی و وجود بیم خطر برای آنان، بازپرس به درخواست شاهد یا مطلع، تدابیر لازم را از قبیل آموزش برای حفاظت از سلامت جسمی و روحی یا تغییر مکان آنان اتخاذ می‌کند. ترتیبات این امر به‌موجب آیین‌نامه‌ای است که ظرف شش ماه از تاریخ لازم‌الاجراء شدن این قانون توسط وزارت دادگستری تهیه می‌شود و به تصویب رئیس قوه قضاییه می‌رسد.

موجب افزایش استرس افراد داخل در برنامه‌های حمایتی و سایر شهروندان شوند و روند عادی زندگی آنها را مختل سازند. از طرف دیگر، اگرچه پوشش و گشت‌های نامحسوس ممکن است شانس بیشتری را برای ابراز تهدیدات افزایش دهند، با این حال، اتخاذ پوشش و تدابیر نظارتی ماهواره‌ای و الکترونیکی مناسب، استفاده از خودرو ضدگلوله برای افراد داخل در برنامه‌های حمایتی می‌تواند در عین حفاظت از امنیت جانی آنان، در عادی‌سازی جریان زندگی روزانه این افراد کمک شایانی باشد. مورد بعدی، نظارت بر محتوای در حال انتقال ارتباطات غیرعمومی در سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی و نصب تجهیزات الکترونیکی حفاظتی مانند دوربین مداربسته در محل کار یا سکونت ایشان یا نصب درب‌های ایمنی است. این تدابیر به دلیل تعارض با حقوق و آزادی‌های افراد مستلزم اخذ رضایت آنان است؛ امری که مورد تأکید ماده ۱۷ هم قرار گرفته است و با توجه به لزوم رعایت حریم خصوصی اشخاص و اصل ممنوعیت کنترل ارتباطات مخابراتی افراد، قید «با رضایت کتبی» مندرج در انتهای بند ۲ ماده ۱۷ آیین‌نامه را باید ناظر به همه اقدامات یادشده در این بند دانست.^{۳۶} با این حال، قانون‌گذار در بند پیش‌گفته در مورد ضرورت کسب رضایت دچار ساده‌اندیشی شده و در نظر نگرفته است که احتمال دارد شخص داخل برنامه حمایتی در شرکتی خصوصی یا دولتی فعالیت داشته، دفتر یا محل کار مشترکی داشته باشد و یا با افرادی زندگی کند که نصب دوربین یا کنترل خط تلفن مشترک یا نصب درب ایمنی ممکن است با حقوق و حریم خصوصی این افراد در تعارض باشد و نیز سازوکاری را از پیش برای جلب رضایت این افراد نیندیشیده باشد. در اختیار قرار دادن تجهیزات تماس سریع با مراجع مربوط، آموزش تدابیر دفاع شخصی و حفاظت از سلامتی جسمی و روحی و روانی به شهود و خانواده‌هاشان و تغییر مکان از دیگر موارد حمایتی محسوب می‌شوند.

چند نکته مهم در مورد آموزش تدابیر دفاع شخصی و حفاظت از سلامتی جسمی و روحی و روانی قابل توجه است: اول اینکه آموزش تدابیر دفاع شخصی و حفاظت از سلامت جسم و روان باید به صورت جاری در کنار تمام تدابیر حمایتی قرار بگیرد؛ دوم آنکه نباید از این تدابیر به صورت انحصاری و به صورت تنها تدبیر حفاظتی استفاده شود، زیرا وظیفه

۳۶. علی خالقی، نکته‌ها در آیین دادرسی کیفری، (تهران: شهردانش، ۱۳۹۵)، ص ۲۲۷.

حمایت از امنیت شهروندان برعهده دولت‌ها است و این مهم در زمانی که فرد نقش حیاتی در چرخه دادرسی کیفری ایفا می‌کند، از اهمیت دوچندانی برخوردار می‌شود. به هر روی، این ماده اتخاذ این تدابیر را برعهده واحد حمایت از شهود و مطلعان قرار داده است تا با همکاری مرکز حفاظت-اطلاعات قوه قضاییه و ضابطان دادگستری به انجام رساند. اگرچه این شیوه می‌تواند حمایت مؤثری از شهود به عمل آورد، اما متأسفانه به دلیل کمبود امکانات دولتی برای تحقق آن، در رویه دادگاه‌ها جز در جرایم بسیار مهم و سازمان‌یافته مشاهده نمی‌شود؛ مگر اینکه خود ذی‌نفع به منظور دستیابی به هدف، با امکانات خصوصی خود به محافظت از شاهد اقدام کند.^{۳۷}

۲. بررسی تعارض میان حقوق متهم و تدابیر حمایتی

اتخاذ تدابیر حمایتی برای بزه‌دیده و شهود وی ممکن است این پیش‌فرض را در ذهن مقامات قضایی ایجاد کند که متهم حتماً گناهکار و مجرم است و مقام رسیدگی‌کننده را از فرض انصاف و بی‌طرفی خارج کند. به‌منظور دوری از این آفت، ضروری است حداقل در مجتمع‌های قضایی بزرگ، این قبیل پرونده‌ها به قضاتی ارجاع داده شود که از تجربه بیشتری برخوردار هستند تا تأثیرپذیری از این وضعیت به حداقل برسد.

همچنین به‌نظر می‌رسد به دلیل اینکه برنامه‌های حمایتی محدودیت‌های قابل‌توجهی به حقوق متهم وارد می‌کند، ورود به این برنامه‌ها باید به صورت حداقلی در موارد ضروری و در فرض تحقق شرایطی خاص صورت پذیرد. برای مثال، دفتر مبارزه با مواد مخدر و جرم سازمان‌یافته سازمان ملل در تبیین موجباتی که ورود شهود در برنامه‌های حمایتی در جرایم سازمان‌یافته را توجیه می‌نماید، چهار پیش‌شرط مهم را یادآوری می‌کند: ۱- سطح خطری که شخص را تهدید می‌کند جدی باشد، ۲- پرونده دارای اهمیت خاصی باشد، ۳- شهادت شهود برای موفقیت پرونده حیاتی باشد، ۴- نباید برای تأمین امنیت شهود راه دیگری در دسترس باشد.^{۳۸}

۳۷. زهرا امینی و غلامحسن کوشکی، پیشین، ص ۱۳۳.

۳۸. دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد وین، بهترین راهکارها برای حمایت از شهود در پرونده‌های کیفری مربوط به جرایم سازمان‌یافته، مترجم: معاونت حقوقی و توسعه قضایی قوه قضاییه، (تهران: شرکت سهامی روزنامه رسمی کشور، ۱۳۸۸)، صص ۲۱ و ۸۱.

ورود به برنامه‌های حمایتی با در نظر داشتن شروط یادشده اگرچه موجب محدودیت در حقوق متهم می‌شود، اما چند فایده دارد: نخست آنکه تحقق شروط یادشده در تمام پرونده‌ها قابل تصور نیست، از این رو، اتخاذ برنامه‌های حمایتی به موارد محدودتری تسری می‌یابد؛ دوم آنکه به همان اندازه که تضمین حقوق دفاعی متهم حائز اهمیت است، حقوق و امنیت سایر افراد حاضر در دعوی هم اهمیت دارد و تحقق شروط پیش‌گفته و ورود به برنامه‌های حمایتی، خود نمایانگر میزان اهمیت پرونده و ضرورت تأمین امنیت سایر اصحاب دعواست.

چنین رویکردی در حقوق ایران تاحدودی قابل ملاحظه است و با عنایت به صدر ماده ۲۱۴ ق.آ.د.ک، وجود خطر و ضرورت شهادت، دو عنصر کلیدی در ورود شاهد به برنامه‌های حمایتی محسوب می‌شود؛ هرچند که جای خالی توجه به اهمیت پرونده و فقدان تدبیر حمایتی جایگزین همچنان احساس می‌گردد. البته توجه به حقوق دفاعی متهم در فرض استفاده از برنامه‌های حمایتی از شهود در حقوق ایران هم قابل ملاحظه است و تبصره ۲ ماده ۳۹ ۲۱۴ ق.آ.د.ک به این مهم اشاره کرده و در مواد مختلف آیین‌نامه حمایت از شهود، قانون‌گذار در جدال میان حقوق دفاعی متهم و امنیت شهود، به تاسی از تبصره ۲ ماده ۲۱۴ ق.آ.د.ک، به حفظ حقوق متهم نظر داشته است. برای مثال، زمانی که در ماده ۳ آیین‌نامه بر عدم مواجهه حضوری شاهد با متهم تصریح شده، در مواد ۴ و ۵ حق بر آگاهی از اظهارات شهود و حق بر پرسیدن سؤال از شهود برای متهم به رسمیت شناخته شده است.

یکی از موارد مهم تعارض میان حقوق متهم و حمایت از شهود، موضوع ادای شهادت بدون افشای هویت شاهد است که به «شاهد بی‌نام» معروف است. میان حمایت از شاهد و حمایت از حق دفاع که هر دو سنگ بنای سیستم قضایی هستند، باید تعادل برقرار کرد.

در خصوص شهادت بی‌نام به موجب ماده ۸ آیین‌نامه، نظام حقوقی ایران عدم مواجهه حضوری را مانع از حق طرف مقابل (متهم) برای اطلاع از هویت و مشخصات شاهد نمی‌داند و در فرضی که به موجب ماده ۸ بیم خطر در صورت افشای اطلاعات شهود وجود داشته باشد، مقام قضایی باید از انعکاس و افشای اطلاعات شهود خودداری کند. به موجب ماده ۱۰

۳۹. تبصره ۲- ترتیبات فوق باید به نحوی صورت پذیرد که منافی حقوق دفاعی متهم نباشد.

آیین‌نامه، مقام قضایی مکلف شده است شرایط قانونی لازم را برای ادای شهادت در این مورد احراز نماید. همین وظیفه و همچنین اطمینان از صحت انتساب و اعتبار اظهارات شهود در فرض شهادت از طریق ابراز الکترونیکی و از راه دور به موجب ماده ۱۴ برعهده مقام قضایی نهاده شده است تا با اتخاذ چنین تدابیری در عین حمایت از امنیت شهود و بزه‌دیده به حقوق دفاعی متهم هم توجه شود.

در سایر کشورها نیز در باب پذیرش شهود بی‌نام استانداردهای خاص مد نظر قرار گرفته است؛ برای مثال در کشور انگلستان، پذیرش شهادت بی‌نام علاوه بر آنکه یک حق کامن‌لایی محسوب می‌شود، بر اساس ماده ۸۶ قانون بازپرسان و عدالت سال ۲۰۰۹ صورت می‌پذیرد. ولی به موجب آرای صادره در این خصوص، به دلیل محدودیت‌های جدی که به حقوق متهم وارد می‌کند، آخرین راه‌حل حمایتی شناخته می‌شود.^{۴۰} مطابق جدیدترین رهنمودهای دادستانی انگلستان، مقام قضایی در هنگام صدور دستور استفاده از شاهد بی‌نام با محدودیت‌های مهمی روبه‌رو است؛ از جمله آنکه باید توجه داشته باشد که شهادت شاهد بی‌نام تنها دلیل محکومیت متهم نبوده، چنین شهادتی نافی حقوق دفاعی متهم نباشد.^{۴۱}

با این حال، به نظر می‌رسد رویکرد دادگاه اروپایی حقوق بشر به منظور برقراری تعادل میان حقوق متهم در فرض مواجهه با شهود بی‌نام مناسب‌تر باشد. این دادگاه در آرای مختلف خود به بیان شروطی برای استفاده از شهادت افراد بدون افشای هویت آنان پرداخته است. دادگاه یادشده ضمن بیان آنکه اصل اساسی این است که متهم باید فرصت مؤثری برای به چالش کشیدن شواهد علیه خود داشته باشد، در آرای مختلف خود مقرر می‌دارد: به منظور پذیرش شاهد بی‌نام، دادگاه باید اولاً بررسی کند که آیا دلایل خوبی برای مخفی نگه داشتن هویت شاهد ناشناس وجود دارد یا خیر. ثانیاً دادگاه باید مشخص نماید که آیا شهادت آن شاهد تنها مبنای محکومیت یا دلیل قطعی بر محکومیت است یا خیر. ثالثاً باید معلوم شود که آیا عوامل تعدیل‌کننده کافی، از جمله وجود تضمین‌های دادرسی قوی وجود دارد تا امکان ارزیابی منصفانه و مناسب از قابل اعتماد و اطمینان بودن شاهد را فراهم آورد

40. R v Mayers and Others [2008] EWCA Crim 2989

R v Donovan and Kafunda [2012] EWCA Crim 2749

41. <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/witness-protection-and-anonymity>

یا خیر^{۴۲}.

بنابراین در فرضی که شهادت شاهد بی‌نام تنها دلیل برای صدور حکم محکومیت باشد و یا آنکه امکان کافی برای جرح و تعدیل شاهد از سوی متهم و یا وکیل وی وجود نداشته باشد، این نوع شهادت قابلیت پذیرش نخواهد داشت. برای مثال اگر در پرونده‌ای هیچ دلیلی برای اثبات جرم به غیر از شهادت شاهد نباشد و یا متهم و وکلای وی امکان مشاهده فیزیکی متهم و شنیدن صدای واضح او را نداشته باشند و یا در فرضی که اجازه پرسش از شاهد را داشته باشند، اما اطلاعاتی در مورد شخصیت و سوابق شهود برای به‌چالش کشیدن اظهارات وی در دست نباشد، امکان جرح و تعدیل مؤثر شاهد تضعیف می‌گردد و در این صورت، شهادت بی‌نام پذیرفته نمی‌شود.

در نتیجه به‌نظر می‌رسد در دوران کنونی، صرف تمسک به ماده ۸ آیین‌نامه حمایت از شهود به‌منظور تضمین حقوق متهم کافی نیست و ضروری است قضات در رویه عملی خود به استانداردهای مطرح‌شده از سوی دادگاه اروپایی حقوق بشر و دفتر مبارزه با مواد مخدر و جرم سازمان‌یافته سازمان ملل به‌منظور پذیرش شهادت شاهد بی‌نام توجه داشته باشند تا ضمن حمایت از شهود در معرض تهدید، حقوق دفاعی متهمان هم تضمین گردد.

پیشنهادها

در این بند به ذکر چند پیشنهاد در مورد تدابیر حفاظتی و حمایتی از شهود به حقوق ایران پرداخته می‌شود که مورد غفلت نگارندگان قانون و آیین‌نامه حمایت از شهود قرار گرفته است و توجه و به‌کار بستن آنها می‌تواند در جهت تکمیل ابعاد حمایتی از شهود مؤثر واقع شود.

- تدابیر ویژه حمایتی، ضرورتی غیرقابل انکار

موضوع حمایت از شهود را می‌توان به سه سطح دسته‌بندی نمود: ۱- شناسایی حقوقی

42. 1- Vasilyev and others v. Russia 22.09.2020 (application no. 38891/08)

2- Ellis and Simms and Martin v. the United Kingdom 2012 (application nos. 46099/06 and 46699/06)

شهود، ۲- شناسایی حقوقی برای حمایت از شهود در برابر خطرهای احتمالی، ۳- شناسایی برنامه‌های افتراقی حمایتی برای شهود خاص.

بدیهی است تمام شهود نیازهای یکسانی نخواهند داشت و هریک با توجه به اوضاع و احوال و موقعیتی که در آن قرار دارند، نیازهای حمایتی متفاوتی خواهند داشت؛ اما در این میان، تفاوت شرایط برخی از شهود، آنها را در مقایسه با دیگران، گاه مستحق شناسایی به‌عنوان شهودی می‌کند که سزاوار بهره‌مندی از تدابیر حمایتی هستند و گاهی آنان را سزاوار حمایت‌های خاص و اقدامات ویژه‌ای می‌سازد. این قبیل شهود را می‌توان شهود در معرض خطر نامید و معمولاً از شهود یادشده تحت عنوان شهود آسیب‌پذیر و مرعوب^{۴۳} نام برده می‌شود.

به‌موجب اسناد بین‌المللی^{۴۴} و نیز در حقوق کشورهای مختلف، فارغ از اینکه بزه‌دیده و شهود چه کسانی هستند، جدای از تدابیر معمول برای بزه‌دیدگان و شهود عادی، با توجه به ویژگی‌هایی نظیر سن، وضعیت جسمانی، نوع جرم ارتكابی، اهمیت جرایم، وسیله ارتكاب جرم و وضعیت ذهنی افراد، تدابیر حمایتی ویژه‌ای به صورت الزامی یا ارشادی^{۴۵} در مورد

43. Vulnerable and Intimidated Witnesses

۴۴. کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با جرایم سازمان‌یافته فراملی (کنوانسیون پالمو)، دولت‌های عضو را مکلف به جرم‌انگاری تهدید بزه‌دیدگان و شهود نموده است. تدوین‌کنندگان این کنوانسیون ارتكاب تهدید بزه‌دیدگان و شهود را جرم تلقی نموده‌اند تا به‌نوعی از آن پیشگیری نمایند و درنهایت اینکه به دلیل خطرناک بودن جرایم ارتكابی مشمول این کنوانسیون بزه‌دیدگان به‌ویژه هنگامی که اشخاص حقیقی هستند، باید مورد حمایت به‌ویژه حمایت کیفری قرار گیرند. دفتر مبارزه با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد، کتابچه‌ای با عنوان بهترین راهکارها برای حمایت از شهود در پرونده‌های کیفری مربوط به جرایم سازمان‌یافته در سال ۲۰۰۸ منتشر نموده است که پیشنهادهایی به کشورهای درزمینه راهکارهای مناسب برای حمایت از شهود جرایم سازمان‌یافته در برابر تهدیدات و خطرهای احتمالی با توجه به تجربه کشورهای مختلف ارائه می‌دهد (مؤلف: دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد وین؛ [ترجمه در] معاونت حقوقی و توسعه قضایی قوه قضاییه، تهران: شرکت سهامی روزنامه رسمی کشور، ۱۳۸۸).

۴۵. برای مثال در حقوق انگلستان مطابق منشور حمایت از شهود سال ۲۰۱۳ تدابیری نظیر گفتگو با شهود به‌منظور ارزیابی کاملی از نیازهای آنها به‌منظور اعمال تدابیر خاص مدنظر است (استاندارد ۸). همچنین اگر شاهد آسیب‌پذیر یا مرعوب باشد، تمام تلاش‌ها انجام خواهد شد برای تضمین اینکه شهادت بدون معطلی ارائه شود (استاندارد ۱۳).

این منشور برای نخستین بار در اول مارس ۲۰۰۸ از سوی وزارت دادگستری انگلستان تهیه و منتشر شد و در ۱۰ دسامبر ۲۰۱۳ مورد اصلاح و بازنگری قرار گرفت. حمایت‌های موجود در این منشور در قالب ۲۱ استاندارد ذکر شده که هریک شامل تدابیر کمک‌کننده و حمایتی متعددی است. استانداردهای این منشور جنبه ارشادی دارند و قانوناً الزام‌آور نیستند و به‌عنوان سطحی از خدماتی که شما می‌توانید به‌عنوان یک شاهد انتظار داشته باشید، وضع شده‌اند (زهرامینی و غلامحسن کوشکی، «بررسی تطبیقی حمایت از شهود در قانون آیین دادرسی کیفری ایران و منشور شهود انگلستان»، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، دوره ۶، ش ۲۱ (۱۳۹۶)).

آنان اتخاذ می‌شود.

در برخی از کشورها همانند اتریش در پرونده‌های خشونت خانگی، پلیس در جهت محافظت از شاهد- بزه‌دیده می‌تواند قرار مبنی بر الزام مظنون به دور ماندن از خانه تا دو هفته صادر کند. در چندین کشور از جمله برزیل، شیلی و هند، اداره‌های پلیسی وجود دارند که فقط از زنان پلیس تشکیل و برای رسیدگی به پرونده‌های مربوط به زنان و قربانیان کودک تأسیس شده‌اند.^{۴۶}

در امریکا در پرونده‌هایی که متهم و شاهد- بزه‌دیده همدیگر را می‌شناسند؛ برای نمونه، متهم شوهر بزه‌دیده است یا اینکه همسایه‌اند و یا متهم از اعضای باندهای سازمان‌یافته است، متهم برای برخورداری از قرار کفالت باید شرط عدم ارتباط با بزه‌دیده را مراعات کند و در صورت نقض این شرط، قرار کفالت تشدید می‌شود. این شرط می‌تواند نحوه رفتار متهم قبل از تشکیل دادگاه را سامان‌دهی کند. در احکام دادگاه‌های عالی امریکا نیز به این شرط اشاره شده است.^{۴۷}

در ایتالیا در پرونده‌های مرتبط با جرایم سازمان‌یافته و تروریستی، از شهود حمایت‌های ویژه و اختصاصی بدون تشریفات معمول قانونی و به‌سرعت، اما در چارچوب قانون به‌عمل می‌آید؛ با این توضیح که به‌موجب قانون حمایت از شهود این کشور، کمیسیون مرکزی در وزارت کشور با مشورت قبلی با دادستان ملی مبارزه با مافیا و تروریسم و با مسئولیت اعمال تدابیر حفاظتی خاص تشکیل شده است (بند دو ماده ۱۱). این کمیسیون می‌تواند بدون تأخیر یا تشریفات، اقدامات حفاظتی موقت را اتخاذ کند (بند نخست ماده ۱۲). کمیسیون یادشده همه برنامه‌های حفاظتی را هر شش ماه یکبار ارزیابی می‌کند و ممکن است در هر زمانی آنها را اصلاح یا لغو نماید (بندهای ۳ و ۴ ماده ۱۳).

البته در قانون ایران برخی موارد را می‌توان یافت که شهود به‌نوعی الزاماً مشمول

۴۶. اداره کنترل مواد مخدر و پیشگیری از جرم سازمان ملل متحد، *عدالت برای بزه دیدگان*، ترجمه علی شایان، (تهران: انتشارات سلسبیل، چ اول، ۱۳۸۴)، ص ۳۵.

۴۷. امیرحمزه زینالی و محمدباقر مقدسی، «حق بزه‌دیده بر امنیت و اطلاع رسانی در فرآیند کیفری»، تحقیقات حقوقی، ش ۵۷ (۱۳۹۱)، ص ۲۴۰.

برنامه‌های حمایتی قرار می‌گیرند و تدابیری افتراقی هم برای حمایت از آنان مد نظر است؛ برای مثال، مطابق ماده ۱۷ قانون ارتقای سلامت اداری، دولت ملزم است نسبت به حمایت قانونی و تأمین امنیت و جبران خسارت اشخاصی که تحت عنوان مخبر یا گزارش‌دهنده، اطلاعات خود را برای پیشگیری و کشف یا اثبات جرم و همچنین شناسایی مرتکب در اختیار مراجع ذی‌صلاح قرار می‌دهند و به این دلیل در معرض تهدید و اقدامات انتقام‌جویانه قرار می‌گیرند، اقدام نماید. اقدامات حمایتی عبارت‌اند از: الف) عدم افشای اطلاعات مربوط به هویت و مشخصات خانوادگی و محل سکونت یا فعالیت اشخاص یادشده، مگر در مواردی که قاضی رسیدگی‌کننده به لحاظ ضرورت شرعی یا محاکمه عادلانه و تأمین حق دفاع متهم، افشای هویت آنان را لازم بداند. چگونگی عدم افشای هویت اشخاص یادشده و همچنین دسترسی اشخاص ذی‌نفع، در آیین‌نامه اجرایی قانون سلامت اداری ۱۳۹۰ مشخص شده است. ب) فراهم آوردن موجبات انتقال افراد یادشده با درخواست آنان به محل مناسب دیگری... دستگاه مزبور موظف به انجام این امر است و این انتقال نباید به هیچ وجه موجب تقلیل حقوق، مزایا، گروه شغلی و حقوق مکتسبه مستخدم گردد. ج) جبران صدمات و خسارات جسمی یا مالی در مواردی که امکان جبران فوری آن از ناحیه واردکننده صدمه یا خسارت ممکن نباشد. در این صورت، دولت جانشین زیان‌دیده محسوب می‌شود و می‌تواند خسارت پرداخت‌شده را مطالبه نماید. د) هرگونه رفتار تبعیض‌آمیز از جمله اخراج، بازخرید، بازنشسته نمودن پیش از موعد، تغییر وضعیت، جابه‌جایی، ارزشیابی غیرمنصفانه، لغو قرارداد، قطع یا کاهش حقوق و مزایای مخبر، گزارش‌دهنده و منبعی که اطلاعات صحیحی را به مقامات ذی‌صلاح قانون منعکس می‌نماید ممنوع است.^{۴۸} با این حال، موضوع حمایت‌های افتراقی با عنایت به وضعیت شهود مختلف همچنان موضوع جدیدی است که به‌ویژه برای بانوان، بالغان زیر ۱۸ سال، بزه‌دیدگان و شهود جرایم خشونت خانگی و جرایم سازمان‌یافته باید مد نظر قرار گیرد.

۴۸. شهرام ابراهیمی و حامد صفائی آتشگاه، «رویکرد قانون‌گذار به پیشگیری از جرم در قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد»، پژوهشنامه حقوق کیفری، ش ۲ (۱۳۹۴)، ص ۱۰.

– توجه تمام‌نما به ابعاد مالی، نقطه غفلت قانون‌گذار

در کنار تأمین امنیت شهود و بزه‌دیدگان در برابر تهدید، شایسته است که حمایت‌های مالی لازم از آنان صورت پذیرد، زیرا ممکن است شاهد در گذر ورود به برنامه‌های حمایتی و اعمال محدودیت‌ها بر وی، شغل خود را از دست بدهد؛ از این رو، تأمین شغل و درآمد مالی وی موضوع مهمی در برنامه‌های حمایتی محسوب می‌شود که به‌نظر می‌رسد قانون آیین دادرسی کیفری به آن توجه جامعی نداشته است، زیرا محدوده حمایت مالی از شهود را با عنایت به ماده ۲۱۵ ق.آ.د.ک صرفاً محدود به پرداخت هزینه ایاب و ذهاب به دادگاه و ضرر و زیان از حیث ترک شغل دانسته است. درحالی که ممکن است شاهد به‌موجب تغییر هویت، تغییر محل زندگی و سایر محدودیت‌ها شغل خود را از دست بدهد؛ به‌ویژه زمانی که در نهادهای دولتی شاغل نباشد. شاید این استدلال مطرح شود که جبران ضرر و زیان ناشی از ترک شغل مشمول موارد یادشده می‌شود؛ با این حال، از ماده یادشده این‌گونه استنباط می‌شود که منظور از ضرر و زیان ناشی از ترک شغل، ضرری است که فرد به‌موجب ترک کار خود در زمان حضور در دادگاه متحمل می‌شود و نه معنای حقوقی ترک شغل. همچنین به‌نظر می‌رسد از منظر قانونی، ترک شغل حتی در فرضی که فرد مشمول برنامه‌های حمایتی قرار بگیرد و از محل زندگی خود به نقطه‌ای دیگر منتقل می‌شود هم رخ نمی‌دهد؛ چراکه بر اساس نظر وزارت کار و امور اجتماعی در بند نخست دستورالعمل شماره ۱۷ مورخ ۱۶ خرداد ۱۳۹۰ راجع به تعریف ترک کار چنین آمده است: «ترک کار عبارت است از فسخ یک‌جانبه قرارداد کار از طرف کارگر بدون مجوز قانونی، برای محقق شدن ترک کار، کارگر می‌بایست قصد و نیت انجام چنین عمل حقوقی را داشته باشد؛ بنابراین در صورتی که قصد و نیت فسخ قرارداد وجود نداشته باشد عمل انجام‌شده (عدم حضور در کارگاه) ترک کار محسوب نمی‌شود»؛ درحالی که در فرض موردنظر، شاهد به دستور قضایی مجبور به ترک شغل خود شده است. به هر جهت، فردی که شغل خود را به صورت موقت از دست می‌دهد، نیاز به منبع درآمد جدیدی دارد و در این مورد هم باید احتیاط لازم صورت پذیرد و علاوه بر این، در فرض هویت جدید یا انتقال به محل زندگی جدید، به دلیل رعایت مناسبات امنیتی شغلی متفاوت با شغل پیشین برای وی در نظر گرفته شود، زیرا در فرض مداومت در شغل سابق امکان شناسایی وی بالا خواهد بود. همچنین تدبیر مناسب دیگر، پرداخت حقوق به او

با توجه به وضعیت تعداد افراد خانواده است که می‌تواند خطر شناسایی در فرض اشتغال به شغل جدید را هم به دنبال نداشته باشد. حمایت مالی از شهود مورد توجه سایر کشورها هم قرار گرفته است؛ با این تفاوت که برخی از آنها پوشش مالی را محدود به رفت‌وآمد می‌دانند^{۴۹} و برخی دیگر مانند ایتالیا چتر حمایت مالی خود را به مواردی از جمله پرداخت حقوق ماهیانه، اجاره منزل و هزینه‌های سلامت تسری داده‌اند^{۵۰} و بعضی کشورها مانند کانادا تعهدات مالی را به صورت کلی از مصادیق اقدامات حمایتی برشمرده‌اند و محدود به مورد خاصی نمی‌دانند^{۵۱}. به هر روی، تأمین مالی شهود موضوعی است که باید در اصلاحات بعدی آیین‌نامه حمایت از شهود و یا قانون اساسی مورد توجه قرار گیرد.

موضوعی که نه تنها در قانون آیین دادرسی کیفری، بلکه در آیین‌نامه حمایت از شهود مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفته است، توجه به وضعیت حقوقی افرادی است که به موجب برنامه‌های حمایتی هویت آنان تغییر می‌کند. بدیهی است افراد در طول زندگی خود تعهدات مالی و غیرمالی مثبت و منفی متعددی نسبت به خود در تعامل با دیگران و دستگاه‌های دولتی منعقد می‌کنند؛ بدهی‌های مالی، محکومیت‌های کیفری و جریمه‌ها، و مسائل مرتبط با حضانت فرزندان از جمله این تکالیف و تعهدات هستند و چه بسا تغییر هویت متأثر از برنامه‌های حمایتی در فرضی که با تغییر محل زندگی افراد همراه شود، ممکن است سبب

۴۹. استاندارد ۱۹ منشور شهود انگلستان، مطالبه هزینه رفت‌وآمد به دادگاه برای شهود را از حقوق قابل مطالبه وی می‌داند.

Standard 20: Claiming expenses: ... If You are Unable to Get to and From Court for Financial Reasons, You Should Inform the Witness Care Unit as soon as Possible in Advance. They will Inform the CPS Who can Organise the Payment or Advance of the Cost of Your Travel...

۵۰. قانون‌گذار ایتالیا در ماده ۱ فصل سوم قانون (GAZZETTA UFFICIALE (G.U.) (Feb. 6, 2018). حمایت اقتصادی از شهود را یکی از مصادیق برنامه‌های حمایتی می‌داند و در ماده ۶ از فصل سوم به تشریح مصادیق حمایت‌های مالی یاد شده می‌پردازد.

برای دسترسی به متن اصلی قانون یادشده به تارنمای زیر مراجعه کنید:

<https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2018/2/6/18G00022/sg>

۵۱. قانون‌گذار کانادا در تعریف اصطلاح حمایت در ماده ۲ قانون (Witness Protection Program Act (S.C. 1996, c. 15).

حمایت اقتصادی را در ردیف یکی از تدابیر حمایتی می‌شمارد و در بند ۲ ماده ۸، پرداخت تعهدات مالی شاهد را از موارد حمایت مالی مورد تعهد مستثنی می‌کند و پرداخت آن را از تعهدات شاهد می‌داند.

Deemed terms of protection agreement: A protection agreement is deemed to include an obligation:

(b) on the part of the protectee,

(ii) to Meet All Financial Obligations Incurred by the Protectee at Law that are not by the Terms of the Agreement Payable by the Commissioner,

آسیب جدی به وضعیت حقوقی فرد مشمول برنامه حمایتی وارد نماید که ضروری است که قانون‌گذار به این مهم توجه داشته باشد و تدبیری برای این موضوع بیندیشد. از جمله این تدابیر می‌توان به پرداخت بدهی‌ها از سوی شاهد پیش از ورود به برنامه، توافق با بانک‌ها به منظور ارائه فرصت بیشتر به فرد مشمول برنامه حمایتی برای انجام تعهدات و یا پرداخت سهمی از تعهدات اشخاص به طلبکاران خصوصی و یا جایگزین کردن افرادی با هزینه دستگاه قضایی برای انجام تعهدات شخص داخل در برنامه و تیز اخذ تعهد از وی برای جبران و پرداخت تعهدات انجام‌شده از سوی دستگاه قضایی در قبال تعهدات وی، اشاره نمود.

توجه به این موضوع مورد تأکید بهترین رهنمودهای حمایت از شهود در پرونده‌های کیفری مربوط به جرایم سازمان‌یافته قرار گرفته است^{۵۲}؛ برای مثال، رهنمود حمایت از شهود توصیه می‌کند تا حد امکان از شهود خواسته شود که تعهدات خود نسبت به اشخاص ثالث را پیش از ورود به برنامه پرداخت کنند و همچنین تعهدات مالی مستمر مانند پرداخت نفقه یا سایر پرداخت‌های ماهیانه ممکن است پس از پذیرش در برنامه، از طریق یک واسطه (معمولاً واحد حمایت از شهود) به صورت مرتب انجام شوند^{۵۳}.

در کشور استرالیا مطابق بند یک ماده ۱۶ قانون حمایت از شهود مصوب ۱۹۹۶ (با اصلاحات بعدی)، کمیسر واحد حمایت از شهود باید پیش از ورود شخص به برنامه حمایت از شهود نسبت به انجام تعهدات شاهد یا توافق بر انجام آن قانع شود^{۵۴}؛ همچنین به موجب بند ۵ ماده یادشده، به منظور کمک به طلبکاران برای اجرای حکم، وی می‌تواند جزئیات املاک و اموال شاهد را به آنها اعلام کند^{۵۵}.

52. Protection of the Rights of Third Parties, Especially the Honouring of the Witness's Debts and any Non-Relocated Parent's Custody or Visitation Rights, p. 8.

۵۳. دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد وین، پیشین، ص ۱۰۱.

54. Action as to Obligations etc. of a Participant

(1) If a Participant has any Outstanding Rights or Obligations or is Subject to any Restrictions, the Commissioner must Take such Steps as are Reasonably Practical to Ensure — (a) that Those Rights or Obligations are Dealt with According to Law; or

55. (5) That Action May Include Informing a Person Who is Seeking to Enforce Rights Against the Participant of the Details of any Property (Whether Real or Personal) Owned by the Participant Under his or her Former Identity.

مطابق بخش ۱۰۰. ۲۱-۹ ماده ۹ دفترچه راهنمایی وکلای ایالات متحده^{۵۶} ذیل عنوان امنیت شهود، آنها پیش از ورود به برنامه حمایتی، ملزم به پرداخت هرگونه بدهی معتبر قطعی خود هستند یا باید برای پرداخت بدهی در آتی با طرف مقابل خود به توافق برسند. شهود موظف به انجام کلیه تعهدات کیفری و مدنی (برای مثال، جریمه، خدمات جامعه، بازگرداندن)، تهیه اسناد لازم برای حضانت کودک و در صورت لزوم، فراهم کردن اسناد موردنیاز برای مهاجرت هستند.^{۵۷}

به هر روی، توجه به وضعیت حقوقی افراد مشمول برنامه‌های حمایتی موضوعی است که باید در کنار تدابیر حمایتی به منظور حفظ حقوق جامعه و اشخاص ثالث، به آن توجه شود.

– معاضدت حقوقی و مشاوره روان‌شناسی، ضرورتی غیرقابل انکار

یکی از تدابیر حمایتی از بزه‌دیده و شهود در برابر تهدید، ضرورت برخورداری از معاضدت‌ها و به‌ویژه معاضدت‌های حقوقی و خدمات روانی-پزشکی و روان‌شناسانه است. به عقیده دفتر مبارزه با مواد مخدر سازمان ملل، تأمین معاضدت برای بزه‌دیده و شهود متفاوت با حمایت از شهود است؛ زیرا مقصود از معاضدت، تأمین امنیت جانی افراد نیست، بلکه هدف آن تعقیب و اقدام قانونی مؤثر و کارآمد و اجتناب از بزه‌دیدگی ثانویه و آزار مجدد بزه‌دیده و شاهد در فرایند محاکمه است. پشتیبانی در تمام مراحل قبل، حین و بعد از دادرسی لازم است، اما نباید به شکل گفتگو و تبادل نظر یا تمرین شهادت شاهد یا حتی راهنمایی شاهد قبل از محاکمه باشد. با این حال، آن‌چنان حساسیتی که نسبت به حق متهم بر داشتن وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی در قوانین کشورها از جمله ایران در طی سال‌ها به خرج داده شد، درباره بزه‌دیده نبوده، زیرا همواره توجه اصلی قانون‌گذار بر دادخواهی حق

56. United States Attorneys' Manual

دفترچه راهنمایی وکلای ایالات متحده، متون متفرقه‌ای است که به‌عنوان یک مرجع سریع و آماده برای وکلای ایالات متحده و سایر کارمندان وزارت دادگستری ایالات متحده مسئول رسیدگی به تخلف از قوانین فدرال طراحی شده است. ۵۷. علاوه بر این، به‌عنوان شرط مجوز ورود به برنامه حمایتی، دادگستری می‌تواند به صلاحدید خود، مقامات محلی (پلیس محلی) را از حضور شاهد در آن منطقه و سابقه کیفری وی مطلع کند؛ همچنین آزمایش نوبه‌ای مواد مخدر یا الکل و یا مشاوره در مورد مصرف مواد و شروط دیگری را که به نظر به نفع برنامه است، تنظیم کند.

بزه‌دیدگان جرم بوده و کمتر به حق بزه‌دیده بر داشتن وکیل توجه شده است.^{۵۸} به هر حال، حق بزه‌دیده بر داشتن وکیل در صدر ماده ۶۸ قانون آیین دادرسی کیفری مورد تصریح قرار گرفته است؛ با این همه، حق بر داشتن وکیل تسخیری برای بزه‌دیده، همانند متهم، فرض نشده است و همچنین در موارد مربوط به حقوق شهود، سخنی از حق بر داشتن وکیل به میان نیامده است؛ با این حال، همان‌طور که هر شخصی می‌تواند در امور حقوقی از داشتن وکیل بهره‌مند شود، شاهد هم از این حق مستثنا نیست و می‌تواند برای خود وکیل اختیار کند؛ اما نکته مهم ضرورت تخصیص وکیل برای بزه‌دیده و شاهد به‌عنوان تدبیری معاضدتی به‌منظور آگاهی آنان از حقوق و تکالیف خود، حمایت‌ها و معاضدت‌های موجود برای آنها، ترسیم آنچه در انتظار آنها در طول دادگاه خواهد بود و توضیحات ابتدایی در مورد کیفیت فرایند رسیدگی کیفری است. با وجود این، داشتن وکیل به صورت الزامی در حقوق ایران صرفاً برای متهم به رسمیت شناخته شده است؛^{۵۹} در حالی که در کشور هلند وکیل مدافع در جلسه استماع شاهد حضور دارد و همچنین مطابق مواد ۱۱۳-۱ تا ۱۱۳-۸ قانون آیین دادرسی کیفری سال ۲۰۰۰ فرانسه با عنوان حضور وکیل مدافع^{۶۰} از جمله حقوق شاهد شناخته شده است و در حقوق انگلستان پلیس قبل از شروع به تحقیق و بازجویی از شهود، باید حق برخورداری از معاضدت حقوقی را به شاهد تفهیم کند و اگر چنین نکند، قاضی می‌تواند در جلسه دادگاه وفق ماده ۸۷ قانون پلیس و ادله کیفری، صورت جلسه تنظیمی پلیس را چون در فرایندی نادرست و فریبکارانه اخذ شده است، ابطال نماید. هم‌اکنون در ایران چنین معاضدتی برای شاهد وجود ندارد، اما اگر شهادی بخواهد از آن بهره‌مند گردد

۵۸. عباس اختری و حسنعلی مودن‌زادگان، «جایگاه حقوق بزه‌دیده در مرحله تحقیقات مقدماتی از منظر قانون آیین دادرسی کیفری ایران»، پژوهش حقوق کیفری، ش ۲۶ (۱۳۹۸)، ص ۵۶.

۵۹. ماده ۱۹۰- متهم می‌تواند در مرحله تحقیقات مقدماتی، یک نفر وکیل دادگستری همراه خود داشته باشد. این حق باید پیش از شروع تحقیق توسط بازپرس به متهم ابلاغ و تفهیم شود. چنانچه متهم احضار شود این حق در برهه احضاریه قید و به او ابلاغ می‌شود. وکیل متهم می‌تواند با کسب اطلاع از اتهام و دلایل آن، مطالبی را که برای کشف حقیقت و دفاع از متهم یا اجرای قانون لازم بدانند، اظهار کند. اظهارات وکیل در صورت مجلس نوشته می‌شود.

تبصره ۱- سلب حق همراه داشتن وکیل و عدم تفهیم این حق به متهم به ترتیب موجب مجازات انتظامی درجه هشت و سه است.

تبصره ۲- در جرایمی که مجازات آن سلب حیات یا حبس ابد است، چنانچه متهم اقدام به معرفی وکیل در مرحله تحقیقات مقدماتی نماید، بازپرس برای وی وکیل تسخیری انتخاب می‌کند.

باید به وکیل خود یا مشاوران مربوط مراجعه کند.^{۶۱}

خدمات روانی- پزشکی و روان‌شناسانه معاضدت دیگری است که در قانون آیین دادرسی کیفری و آیین‌نامه حمایت از شهود به‌منظور حمایت از بزه‌دیده و شاهد در برابر تهدیدات ضرورت پیش‌بینی آن حس می‌شود؛ با این حال، به آن توجهی چندانی نشده و صرفاً محدود به آموزش حفاظت از سلامتی جسمی و روحی و روانی بوده است.^{۶۲} که به‌سختی می‌توان از این عبارت امکان ارائه گسترده خدمات روانی- پزشکی و روان‌شناسانه از جمله آمادگی روحی و روانی بزه‌دیده و شهود جهت حضور در دادگاه، ارائه خدمات روان‌شناسی و روان‌درمانی به‌منظور کاهش ترس و استرس در شهود مرعوب و آسیب‌پذیر، افراد بالغ زیر ۱۸ سال، بزه‌دیده- شاهد جرایم خشونت خانگی و جرایم سازمان‌یافته را استنباط نمود. حال آنکه اهمیت این موضوع به‌حدی است که بند ۳ ماده ۱۷ قانون آیین دادرسی و ادله دیوان بین‌المللی کیفری بر ضرورت ارائه معاضدت‌های پزشکی، روان‌شناسانه و سایر موارد ضروری در این چارچوب به‌عنوان یکی از وظایف واحد حمایت از بزه‌دیده و شهود تأکید دارد.^{۶۳} و همچنین قاعده ۹۱ مقررات ۲۰۰۶ ثبت و بایگانی دیوان بین‌المللی کیفری^{۶۴} در راستای کمک به بزه‌دیدگان و تأمین هرچه بهتر امنیت آنان، سازوکاری به نام «پشتیبانان همراه بزه‌دیده» را معرفی می‌کند. پشتیبان همراه بزه‌دیده شخصی است که در شرایطی مانند نبودن هیچ بازمانده‌ای از خانواده درجه یک، وجود گرایش به خودکشی، امکان بروز خشونت، وجود بیماری بدنی یا روانی ازپیش موجود، برای مراقبت از بزه‌دیده و کمک به وی در فرایند عدالت کیفری می‌تواند او را همراهی کند.^{۶۵} در سطح قوانین داخلی کشورها،

۶۱ ابوالحسن شاکری و رضا رضایی، پیشین، ص ۸۵.

۶۲ موضوع بند ۴ ماده ۱۷ آیین‌نامه حمایت از شهود.

63. Rule 17 Functions of the Unit

1. The Victims and Witnesses Unit Shall Exercise its Functions in Accordance with Article 43, Paragraph 6.

(iii) Assisting Them in Obtaining Medical, Psychological and Other Appropriate Assistance.

۶۴ مقررات ۲۰۰۶ ثبت و بایگانی دیوان یکی از مقررات جدیدی است که بر پایه ماده ۵۲ اساسنامه، و بخش سوم فصل یکم قواعد ۲۰۰۲ آیین دادرسی و دلایل تصویب شده‌اند.

۶۵ مهرداد رایجیان اصلی، «تحول حقوق جهانی بزه‌دیدگان بر پایه اصل هم‌ترازی حقوق بزه‌دیده و متهم در بستر دادرسی عادلانه»، حقوقی دادگستری، ش ۵۷ (۱۳۸۵)، ص ۱۶۷.

دولت کنگو به تأسی از اسناد یادشده در مراحل مختلف دادرسی بر ضرورت ارائه خدمات پزشکی و روان‌شناسانه تأکید داشته و ارائه این خدمت را در کنار احترام به حریم خصوصی و کرامت بزه‌دیده و شهود، به‌عنوان یکی از وظایف مقام قضایی برشمرده است.^{۶۶} در کشور مونته‌نگرو به‌موجب ماده ۱۲ قانون حمایت از شهود^{۶۷}، ارائه خدمات پزشکی و روان‌شناسی در کنار خدمات اجتماعی و معاضدت‌های حقوقی به‌عنوان یکی از وظایف واحد حمایت از افراد تحت حمایت برشمرده شده است و همچنین مطابق بند ۳ ماده ۲۲^{۶۸} این قانون، ارائه خدمات یادشده به‌عنوان یکی از حقوق مهم افراد تحت حمایت محسوب می‌شود و یا در کشور ایتالیا خدمات بیمه‌ای به‌منظور تأمین مالی برای دریافت چنین خدماتی یکی از حقوق شهود در برنامه‌های حمایتی است (قسمت «س» بند ۱ ماده ۶). با عنایت به مطالب بیان‌شده، ضروری است به‌منظور تضمین همکاری مناسب بزه‌دیده و شهود با دستگاه عدالت کیفری و ارائه شهادت کامل و دقیق، معاضدت‌های حقوقی و خدمات روانی-پزشکی و روان‌شناسانه به‌صراحت به‌عنوان بخشی از برنامه‌های حمایتی برای شهود و بزه‌دیده در نظر گرفته شود؛ هرچند در عمل برخی از مقامات قضایی^{۶۹} از این تدابیر استفاده می‌کنند، اما به دلیل نبود نص قانونی، بهره‌مندی از این تدابیر در وضعیت کنونی، به میزان آگاهی مقامات قضایی از آموزه‌های حقوق بشری، نیازهای روان‌شناسانه و آموزش‌های دریافتی ضمن خدمت قضایی وابسته است.

66. Isabelle Fery, *Executive Summary of a Study on the Protection of Victims and Witnesses in DRC*, (DRC: Protection International, 2012), p. 17.

67. Article 12

During the Course of the Protection Programme Application, the Protection Unit Shall Provide Necessary Economic, Psychological, Social and Legal Assistance to the Protected Person. It Shall also Assist the Protected Person with the Provision of Economic and Social Support until the Moment He or She Achieves the Economic Independence.

68. Article 22 The Agreement Shall Contain:

3. Obligations Towards the Witness *i.e.* Person Close to Him or Her:

To Provide Him or Her with Necessary Psychological, Social and Legal Assistance in the Course of the Protection Program Application.

۶۹. برای مثال، دادستانی کیش از این تدابیر استفاده می‌کند. اطلاعات پیش‌گفته حاصل مصاحبه با مهیار ابراهیمی، مقام قضایی در دادستانی شهرستان کیش، در تاریخ ۱۴۰۰/۱۲/۱۲ است.

- از تماشاگری تا بازیگری نهادهای مدنی

استفاده از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد یکی از ظرفیت‌هایی است که می‌توان در جلب مشارکت جامعه مدنی در فرایند دادرسی کیفری، کاهش هزینه‌های حمایت از بزه‌دیده و شهود، حمایت عملی جامعه از بزه‌دیدگان و پاسخ‌گویی مناسب به انواع نیازهای بزه‌دیدگان و شهود در معرض تهدید استفاده نمود؛ با این حال، نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در آیین دادرسی صرفاً محدود به اعلام جرم، ارائه دلیل و حضور در فرایند رسیدگی می‌شود. با این حال، در عمل سازمان‌های مردم‌نهادی که به‌عنوان اعلام‌کننده جرم در فرایند کیفری حضور دارند، بزه‌دیده را زیر چتر انواع معاضدت‌های مختلف روان‌شناسی و مشاوره‌ای قرار می‌دهند.^{۷۰} با این وصف، این موضوع در راستای اساسنامه این سمن‌ها است و نه در محدوده محدوده موازین و تدابیر آیین دادرسی کیفری به‌عنوان تدبیری به‌منظور حمایت از بزه‌دیدگان و شهود در معرض تهدید؛ از این رو، سازوکارهای قانونی و حمایت‌های دولتی از این سازمان‌ها در جهت انجام این وظایف صورت نمی‌گیرد، درحالی که استفاده از خدمات و مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد در سایر کشورها امری متداول است. برای نمونه در انگلستان و ولز سازمان‌های متعددی برای ارائه کمک و خدمت به بزه‌دیدگان وجود دارد؛ سرویس‌های حمایت از بزه‌دیدگان خدمات حمایتی را به‌طور داوطلبانه به بزه‌دیدگان ارائه می‌کنند. این سازمان‌ها درک گسترده‌ای از نیازهای طیف‌های مختلف بزه‌دیدگان دارند و حمایت‌های متنوعی مانند ارائه اطلاعات به بزه‌دیدگان، مشاوره در خصوص بیمه و جبران خسارت، حمایت‌های روان‌پزشکی و پزشکی عرضه می‌کنند و پلیس هم موظف است جزئیات واقعه را به نهادهای مدنی گزارش دهد؛ مگر اینکه قربانی جرم به‌صراحت از پلیس بخواهد که این کار را انجام ندهد.^{۷۱} در کشور کنگو به دلیل کمبود امکانات و بودجه

۷۰. برای مثال، خانه امن آتنا از جمله وظایف خود را تأمین نیازهای مراجعه‌کنندگان نظیر تأمین خوراک و پوشاک، پزشکی، روان‌پزشکی، مهارت‌آموزی، اشتغال، امور آموزشی، حقوقی و زوج‌درمانی، اوقات فراغت و نگهداری از کودکان می‌داند. همچنین وظیفه‌ای مشابه خانه امن آتنا با محوریت کودکان توسط جمعیت امام علی صورت می‌پذیرد. برای اطلاعات بیشتر در مورد نحوه عملکرد این سازمان‌های مردم‌نهاد، ر.ک.

<https://atena-ngo.com/>
<https://sosapoverty.org/>

۷۱. الهام حیدری، «ضرورت و جلوه‌های مشارکت عمومی در دادرسی کیفری ایران»، مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ش ۲ (۱۳۹۷)، ص ۱۳.

به منظور استفاده از خدمات درمانی و روان‌شناسی برای بزه‌دیدگان و شهود، یکی از ابزارهای دادگاه‌ها استفاده از ظرفیت سمن‌های فعال در حوزه این خدمات است.^{۷۲} همچنین می‌توان از ظرفیت سمن‌ها در بخش تأمین امنیت شهود و بزه‌دیدگان، چه به صورت مستقیم در قالب سپردن امنیت شهود به سازمان‌های مردم‌نهاد و چه در قالب ارائه آموزش‌های دفاعی و روحی و روانی از سوی این نهادها به بزه‌دیدگان و شهود استفاده نمود. به هر روی، موضوع استفاده از سمن‌ها در حمایت از بزه‌دیدگان و شهود به‌حدی حائز اهمیت است که دیوان بین‌المللی کیفری در ماده ۱۸ آیین دادرسی و ادله، از جمله تکالیف واحد حمایت از شهود و بزه‌دیدگان به منظور بهبود عملکرد، خود را همکار با سازمان‌های مردم‌نهاد می‌داند.^{۷۳}

نتیجه

امروزه موضوع حمایت از شهود در فرایند دادرسی کیفری ضرورتی انکارناپذیر در جهت تضمین دادرسی منصفانه محسوب می‌شود. قانون‌گذار ایرانی هم از این مهم غافل نبوده، ضمن وضع چند ماده قانونی و اختصاص یک آیین‌نامه اجرایی به موضوع حمایت از شهود در برابر تهدید، ارزش‌های گوناگون جانی، مادی و حیثیتی آنان را زیر چتر حمایتی خود قرار داده است که به نوبه خود اقدام مثبت و مهمی محسوب می‌شود. با این حال، در کنار ضرورت به‌کارگیری عملی این مقررات و حمایت از شهود در پرونده‌های مهم، به‌ویژه در خصوص مفاسد اقتصادی و جرایم امنیتی، جای خالی وضع قوانین اختصاصی حمایتی ویژه از شهود در مورد جرایم یادشده و همچنین وضع قوانینی در خصوص شهود آسیب‌پذیر و دقت نظر بیشتر نسبت به جزئیات تدابیر حمایتی به شرح یادشده در این نوشتار، همچنان احساس می‌شود.

با توجه به پیشنهاد‌های میسوط ارائه‌شده، مشخص گردید که اتخاذ تدابیر ویژه حمایتی، توجه تمام‌نما به ابعاد مالی، ارائه معاضدت‌های حقوقی و مشاوره روان‌شناسی، بیمه‌ای و استفاده از ظرفیت نهادهای مدنی به شرح یادشده در بند مربوط به پیشنهاد‌های

72. Isabelle Feryop.Cit.p22.

73. Rule 18 Responsibilities of the Unit

For the Efficient and Effective Performance of its Work, the Victims and Witnesses Unit shall:

(e) Where appropriate, Cooperate with Intergovernmental and non-Governmental Organizations.

مقاله، سایه‌روشن‌هایی است که قانون‌گذار آیین دادرسی کیفری در جهت تکمیل و بهبود قوانین خود به منظور حمایت از شهود در برابر تهدید باید به آنها توجه نماید.

با این حال، علاوه بر پیشنهادهای بالا، ابتکار کشوری مانند ایتالیا با جرم‌انگاری سوءاستفاده از برنامه‌های حمایتی از سوی شهود، چه برای ورود، چه استمرار در آنها و احتساب آن به عنوان عامل مشدده برای جرم افترا (بند ۱ ماده ۲۲ قانون حمایت از شهود قضایی سال ۲۰۱۸) و همچنین تأمین مالی بخشی از برنامه‌های حمایتی به موجب جزای نقدی مقرر برای جرم تهدید یا سایر جزاهای نقدی مربوط به هر پرونده، دو پیشنهاد مهم قابل ارائه به حقوق ایران است که می‌تواند هم در پیشگیری از سوءاستفاده از این برنامه‌ها از جانب افراد، کمک به تخصیص برنامه‌ها به نیازمندترین شهود و همچنین تأمین مالی تدابیر حمایتی مورد استفاده قرار گیرد.

نکته پایانی اینکه ضروری است رویه عملی دادگاه‌ها به عنوان آیین تمام‌نمای سیاست جنایی اجرایی - قضایی در خصوص حمایت از شهود، نقش فعالی را در مقطع کنونی ایفا نماید؛ چراکه این موضوع از چند جهت حائز اهمیت است: نخست، هدف از وضع قوانین، تضمین حقوق افراد و یا احقاق حق آنان است و لازمه دستیابی به این امر مهم اجرای آنهاست، نه وضع نمادین؛ دوم آنکه در جریان اجرای قوانین است که خلأهای قانونی و نیازهای اساسی در خصوص حمایت شهود جلوه می‌نماید و آنگاه پژوهش‌هایی نظیر نوشتار کنونی قابلیت استفاده و بهره‌برداری می‌یابد.

منابع و مأخذ

الف) منابع فارسی

- کتابها

۱. اداره کنترل مواد مخدر و پیشگیری از جرم سازمان ملل متحد (۱۳۸۴). *عدالت برای بزه‌دیدگان*، ترجمه علی شایان، تهران: انتشارات سلسبیل.
۲. خالقی، علی (۱۳۹۵). *نکته‌ها در آیین دادرسی کیفری*، تهران: شهردانش.
۳. دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد وین (۱۳۸۸). *بهترین راهکارها برای حمایت از شهود در پرونده‌های کیفری مربوط به جرایم سازمان یافته*، ترجمه معاونت حقوقی و توسعه‌ی قضایی قوه قضاییه، تهران: شرکت سهامی روزنامه رسمی کشور.
۴. رحیمی‌نژاد، اسمعیل (۱۳۸۷). *کرامت انسانی در حقوق کیفری*، تهران: میزان.

- مقالات

۵. ابراهیمی، شهرام و صفائی آتشگاه، حامد (۱۳۹۴). رویکرد قانون‌گذار به پیشگیری از جرم در قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد، *پژوهشنامه حقوق کیفری*، ۶(۲)، ۷-۳۱.
۶. اختری، عباس و موذن‌زادگان، حسنعلی (۱۳۹۸). جایگاه حقوق بزه‌دیده در مرحله تحقیقات مقدماتی از منظر قانون آیین دادرسی کیفری ایران، *پژوهش حقوق کیفری*، ۷(۲۶)، ۴۱-۷۳.
Doi: 10.22054/jclr.2018.24224.1468
۷. امینی، زهرا و کوشکی، غلامحسین (۱۳۹۶). بررسی تطبیقی حمایت از شهود در قانون آیین دادرسی کیفری ایران و منشور شهود انگلستان، *حقوق کیفری*، ۶(۲۱)، ۱۱۵-۱۵۳.
Doi: 10.22054/jclr.2018.20181.1378
۸. بیگی، جمال (۱۳۸۹). راهبردهای حمایتی سازمان ملل متحد، ایران و اسلام در تأمین امنیت بزه‌دیدگان و شهود قاچاق انسان، *مطالعات حقوق تطبیقی معاصر*، ۱(۱)، ۲۵-۵۹.
۹. حیدری، الهام (۱۳۹۷). ضرورت و جلوه‌های مشارکت عمومی در دادرسی کیفری ایران، *مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی*، ۴۸(۲)، ۲۹۶-۲۷۵.
Doi: 10.22059/jqclcs.2019.70798

۱۰. رایجیان اصلی، مهرداد (۱۳۸۳). سه گفتار تطبیقی در بزه‌دیده‌شناسی: داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی، *حقوقی دادگستری*، ۶۸(۴۶)، ۱۷۴-۱۹۲.
۱۱. رایجیان اصلی، مهرداد (۱۳۸۵). تحول حقوق جهانی بزه‌دیدگان بر پایه‌ی اصل هم‌ترازی حقوق بزه‌دیده و متهم در بستر دادرسی عادلانه، *حقوقی دادگستری*، ۷۰(۵۷)، ۱۳۷-۱۸۴.
Doi: 10.22106/zlj.2006.11477
۱۲. رئوفیان، حمید و حسن‌زاده محمدی، ابوالفضل (۱۳۸۹). حمایت از شهود در چالش با حقوق دفاعی متهم، *حقوقی دادگستری*، ۷۴(۷۱)، ۹۳-۱۰۹.
Doi: 10.22106/zlj.2010.11166
۱۳. زینالی، امیرحمزه و مقدسی، محمدباقر (۱۳۹۱). حق بزه‌دیده بر امنیت و اطلاع‌رسانی در فرآیند کیفری، *تحقیقات حقوقی*، ۱۵(۵۷).
۱۴. شاکری، ابوالحسن و رضایی، رضا (۱۳۹۴). سیاست جنایی تقنینی ایران در حمایت از شاهد، *آموزه‌های حقوق کیفری*، ۱۲(۱۰)، ۸۱-۱۰۴.
۱۵. فتحی، محمدجواد و دادیار، هادی (۱۳۹۱). جایگاه دادستان در سیاست جنایی نوین و الزامات دادرسی عادلانه، *مطالعات حقوق تطبیقی معاصر*، ۴(۷)، ۱۲۳-۱۴۸.
۱۶. لوک، والین (۱۳۸۵). قربانیان و شهود در حقوق بین‌الملل از حق حمایت تا حق بیان، ترجمه توکل حبیب‌زاده و مجتبی جعفری، *حقوقی* (نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی ریاست جمهوری)، ۲۳(۳۴)، ۳۳-۵۶.
Doi: 10.22066/cilamag.2006.17848
۱۷. مؤذن‌زادگان حسنعلی و رئوفیان نائینی حمید (۱۳۸۹). حمایت از امنیت شهود در فرآیند دادرسی کیفری، *دیدگاه‌های حقوق قضایی*، ۱۶(۵۶).

(ب) منابع انگلیسی

- Books

18. Fery, Isabelle (2012). *Executive Summary of a Study on the Protection of Victims and Witnesses in DRC*, (DRC: Protection International).
19. Earley, Pete & Gerald Shur (2002). *WITSEC: Inside the Federal Witness Protection Program*, (NY: Bantam Books).

20. United Nations Office on Drugs and Crime (2008). *Good Practices for the Protection of Witnesses in Criminal Proceedings Involving Organized Crime*, (New York: United Nations Office on Drugs and Crime).

21. Valette, Vanessa (2007). *Procédure pénal*, (Paris: Ellipses).

- **Articles**

22. Doak, J. (2003). The Victim and the Criminal Process: An Analysis of Recent Trends in Regional and International Tribunals, *Legal Studies*, 23.

23. J. Toksont, Matthew (2007). Virtual Confrontation: Is Videoconference Testimony by an Unavailable Witness Constitutional?, *The University of Chicago Law Review* 74.

- **Site**

24. www.iclr.co.uk. law reports & case law search [ICLR].

